

OSMANLI DEVLETİ'NİN ADLI KURUM OLARAK YURT DIŞINDA ŞEHBENDERLİK MAHKEMELERİ KURMASI VE İLGASI: İRAN ÖRNEĞİ (1912-1916)

Musa KILIÇ*

Öz

Osmanlı Devleti'nde kendi toprakları dışında yargılama yetkisine haiz tek kurumu olan şehbenderlik mahkemeleri, II. Meşrutiyet sonrası gibi geç bir dönemde ortaya çıktı. Bu mahkemeler, Habeşistan'da kurma teşebbüsü bir kenara bırakılacak olursa yalnızca İran'ın Tahran, Tebriz ve Kirmanşah şehirlerinde faaliyet göstermişlerdi. Şehbenderlik mahkemeleri, hukuki olarak hicri 1292 Osmanlı-İran Muahednamesine dayandırılmakta ise de İran'da şehbenderlik mahkemelerinin kurulması bu antlaşmadan çeyrek asır sonra Laskaridis Davası'yla gündeme geldi. Kurulacak şehbenderlik mahkemeleri için on maddelik hususi bir nizamname hazırlandı. Bu nizamname şehbenderlik mahkemelerinin yapısına, görevlendirilecek memurlara ve seçilecek azalara ilişkindi. Şehbenderlik mahkemeleri gerek Osmanlı tebaasının kendi aralarındaki gerekse yabancılarla olan davalarıyla ilgilenme açısından konsolos mahkemeleriyle benzer nitelikteydi. Fakat teşkilatlanma biçimi açısından kendine özgüydü. İran'daki şehbenderlik mahkemeleri 1912 yılında faaliyete geçti. Bunun hemen akabinde beklentileri tam olarak karşılayamadıkları için lağvedilmeleri tartışmaları gündeme geldi. Birinci Dünya Savaşı sürecinde önce Tebriz ardından Tahran ve Kirmanşah şehbenderlik mahkemelerinin faaliyetlerine son verildi.

Anahtar Kelimeler: *Şehbenderlik Mahkemeleri, Konsolosluk Mahkemeleri, İran, Tahran, Tebriz, Kirmanşah*

Abstract

The Establishment and the Dissolution of the Ottoman Shahbandar Courts Constituted Abroad as Judicial Institutions: The Case of Iran (1912-1916)

The institution of shahbandar courts, set up as early as the Second Constitutional era, was the only organization empowered with judicial rights abroad. Set aside the attempts to structure the same institution in Abissinia, shahbandar courts have been active only in the Persian cities of Teheran, Tabriz and Kermanshah. Legally the origin of the Shahbandar courts is traced back to the Ottoman-Persian Treaty of 1895 (1292, A.H.). Bu it was only after the Laskaridus Case, about a quarter

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir. E-posta: musakilic@ogu.edu.tr ORCID: 0000-0003-4720-9939
(Makale Gönderim Tarihi: 14.02.2024 - Makale Kabul Tarihi: 30.04.2024)

century later, that the establishment of these courts in Persia was materialized. The first step to take in this regard was to draw up a “ten-article” special regulation. This regulation addressed the structure of the court as well as its personnel and the way its members were elected. The shahbandar courts resembled the consular courts in respect to the way they dealt with the lawsuits between the Ottoman subject and foreigners and among the Ottoman subjects themselves. But they differed from each other with regard to their inner organizations. The shahbandar courts in Persia were inaugurated in 1912. But soon afterwards, on account of the failure to meet the expectations, they were decided to be dissolved. The courts of Tabriz and Kermanshah were thus abolished During World War I.

Key Words: *Shahbandar Courts, Consular Courts, Persia/Iran, Tehran, Tabriz, Kermanshah.*

Giriş

Osmanlı Devleti topraklarında kendi yargı sisteminin dışında faaliyet gösteren konsolosluk mahkemeleri, yabancı tüccar ve vatandaşlarının aralarındaki davalara bakmakla yükümlü adli mercilerdi. Bu mahkemeler, kurulmalarına ve faaliyet göstermelerine hukuki zemin hazırlayan kapitülasyon antlaşmalarına dayanmaktaydı. Örneğin Fransa ile 1535 yılında yapılan kapitülasyon antlaşmasında Fransız tacir ve vatandaşlarının aralarında meydana gelecek ihtilaflara kendi ülkelerindeki yasalara ve dini kurallara uygun olarak konsoloslar bakacak, Osmanlı yetkilileri hiçbir şekilde müdahale edemeyecek hatta Fransız vatandaşları davalarının Osmanlı mahkemelerinde görülmelerini talep etseler bile buna izin verilmeyecekti.¹ Zamanla diğer Batılı devletler de kapitülasyonlardan yararlanarak kendi vatandaşlarının davalarına bakmak için konsoloslukları bünyesinde mahkemeler tesis ettiler.

Konsolosluk mahkemelerinin yargılama yetkisi vatandaşlarıyla sınırlı kalmadı. Kendi uyruklarıyla, Osmanlı vatandaşları dışındaki diğer yabancı devlet vatandaşları arasındaki davalara da bakmaya başladılar. Bu tür davalara nasıl görüleceği meselesine dair ilk düzenleme, 1740 yılında Fransa ile kapitülasyon antlaşmasıydı. Bu antlaşma ile Fransa'nın konsolosları ve tüccarları diğer devlet vatandaşları ile yaşadıkları ihtilaflar tarafların istemesi durumunda İstanbul'daki elçiliklere havale edilecek, Osmanlı yetkilileri müdahil olamayacaktı. Farklı tabiiyete mensup yabancıların davalarıyla genellikle davalının mensup olduğu konsolosluk mahkemesi ilgilenmekteydi. 1820 yılında, sadece İstanbul'daki davalarla sınırlı olmak üzere davalı ve davacının elçiliklerinin belirlediği kişilerden oluşan karma adli komisyonlar kurulmasına karar verildi. Fakat bu uygulama 1864 yılında sonlandırıldı.²

Osmanlı tebaası ile yabancılar arasındaki davalar söz konusu olduğunda ise Osmanlı mahkemeleri yetkiliydi. Buna rağmen, bir yabancının sorgulanması ve yargılanması sırasından konsolosluk tercümanı veya bir yetkilisinin hazır bulunması zorunluuydu.³ Fakat Batılı devletlerin bu tür yargılamalara sık sık itirazları söz konusu olabiliyordu. Tanzimat döneminde bu tür müdahalelerin önüne geçmek adına yeni düzenlemeye gidildi. 1839 yılında, Ticaret Nezareti ve ona bağlı Ticaret Meclisi ihdas edildi.⁴ Ticaret Meclisi bir

¹ Özkorkut 2004, s. 85.

² Gönen 1999, cilt VI, s. 343.

³ Apaydın 2009, s. 213.

⁴ Bingöl 2005, s. 24.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

mahkeme gibi yerli ve yabancı davalara bakma vazifesini de üstlenmişti. 1847'de yapılan bir düzenleme ile bu mahkemeye yabancılardan da geçici üye seçilmesinin yolu açıldı.

Osmanlı Devleti, adli sistemine müdahale anlamına gelen gerek konsolosluk gerekse karma mahkemelerinden ve bunlara zemin hazırlayan kapitülasyonlardan kurtulmak istiyordu. Özellikle II. Meşrutiyet sonrasında bu yöndeki çabaların arttığı sırada Babıali'nin İran'daki Tahran, Tebriz ve Kirmanşah şehirlerinde konsolosluk mahkemelerine benzer nitelikte şehbenderlik mahkemeleri kurulması yönünde bir karar alması ilginç bir gelişmedir.

Osmanlı Devleti, İran dışında başka bir ülkede şehbenderlik mahkemesi kurmamıştır. Gerçi Başşehbender Ahmed Mazhar Bey'in talebiyle Habeşistan'da da bir şehbenderlik mahkemesi kurulmak istenmişse de⁵ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının bu girişimi sonuçsuz bıraktığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İran'daki şehbenderlik mahkemeleri Osmanlı Devleti'nin yurt dışında ihdas ettiği yargılama yetkisi bulunan tek adli kurumlardır. Buna rağmen literatürde, konu hakkında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Makalemizde, pek bilinmeyen İran'daki şehbenderlik mahkemelerinin hukuki alt yapısı, kuruluş amacı, işleyişi, görevlileri, görülen davalar, konsolosluk mahkemeleriyle benzerlik ve farklılıkları ile lağvedilme süreçleri ele alınacaktır. Böylelikle, bilinmeyen ve yurt dışında faaliyet gösteren adli kurumlar olarak Osmanlı şehbenderlik mahkemelerinin tanıtılması yönünde literatüre katkı sağlanması umulmaktadır.

1. İran'da Osmanlı Şehbenderlik Mahkemelerinin Kurulmasının Hukuki Temelleri

1.1. 1292 Osmanlı-İran Mukavelenamesi

İran'da Osmanlı şehbenderlik mahkemeleri kurulmasına dair nizamname 1911 yılında çıkarılmış ve yaklaşık bir yıl sonra bu mahkemeler faaliyete geçmişti. Fakat İran'da şehbenderlik mahkemelerinin kurulmasına hukuki dayanak sağlayan devletlerarası antlaşma, 1875 yılının Aralık ayında imzalanan 1292 (hicri) Osmanlı-İran Mukavelenamesi'dir. İki devlet arasında, kendi topraklarında yaşayan İran ve Osmanlı tebaalarının karşılıklı olarak haklarının belirmesine dair böyle bir antlaşmanın yapılması, ilk olarak 1873 yılında Nasıreddin Şah'ın İstanbul'u ziyareti sırasında gündeme geldi.⁶ Aslında Şah'ın ziyaretinin hemen öncesinde Meclis-i Mahsus, karşılıklı tebaa haklarının bir usul ve kaideye oturtularak aradaki ihtilafın giderilmesi adına cinayet, adi ve şahsi hukuk davalarıyla sair işlerde nasıl yol izleneceğini gösteren bir kararı yürürlüğe koymuştu.⁷ Nasıreddin Şah'ın İstanbul'u ziyareti, karşılıklı tebaa haklarının daha ayrıntılı olarak bir antlaşmaya bağlanmasını gündeme getirdi. Muhtemelen dönemin Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa'nın hazırladığı taslaktaki İranlıların Osmanlı kanunlarına tabi olması ifadesi İran'ın itirazına neden olsa da⁸ yürütülen müzakereler sonucunda

⁵ BOA., HR.HMŞ.İŞO., 53/9, 2 Haziran 1915.

⁶ Nasıreddin Şah, 1873 yılında Avrupa seyahatine çıkmış ve ülkesine dönüşü sırasında İstanbul'a uğrayarak yaklaşık bir hafta Sultan Abdülaziz'in konduğu olmuştu. Bkz. Saray 1999, s. 89.

⁷ BOA., ŞD., 2403/8, 13 Mart 1873.; BOA., TS.MA.e., 604/90, 30 Mart 1873.

⁸ Karadeniz 2012, s. 393.

mukavelenamenin içeriği ve maddeleri konusunda anlaşma sağlandı.⁹ Ancak Osmanlı ile İran Devletleri arasında imzalanması kararlaştırılan ticaret antlaşmasının gecikmesi nedeniyle mukavelenamenin her iki devlet tarafından tasdik edilmesi, bir süre için ertelendi. Hatta Babıali, bu ertelemenin ortaya çıkarabileceği sakıncaları gidermek adına esasları belirlenmiş ama yürürlüğe girmemiş mukavelenameye uygun bir şekilde topraklarında ikamet eden İran tebaası ve tüccarlarının uyması gereken kurallar ve ortaya çıkacak davalarda uygulanacak usule dair bir talimatname yayınladı.¹⁰ Nihayet söz konusu mukavelename, 21 Zilkade 1292 (19 Aralık 1875) tarihinde Osmanlı Hariciye Nazırı Mehmed Râşid ve İran'ın İstanbul sefiri Muhsin Han¹¹ tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi.¹²

1292 Osmanlı-İran Mukavelenamesi on dört maddeden oluşmaktaydı. Mukavelenamenin başında iki devlet arasında yapılan daha önceki antlaşmalar geçerliliğini korumak üzere İran Sefareti ile Osmanlı Hariciye Nezaretinin arasında bu mukavelenamenin kararlaştırıldığı ifade edilmekteydi. Mukavelename, Osmanlı topraklarında yaşayan İranlıların hak, salahiyet ve mükellefiyetlerini değinecek şekilde kaleme alınmıştı. Ancak onuncu madde, mütakabiliyet esasına değinerek İran'da yaşayan Osmanlı tebaasının da aynı haklardan yararlanacağını ifade etmekteydi.

Mukavelenamenin bazı maddeleri şebbender ve şebbender vekillerinin kendi tebaaları üzerindeki sorumluluk ve haklarına değinmekteydi. Örneğin mukavelenamenin birinci maddesinde Osmanlı topraklarında yaşayan İranlıların cinayet, hafif suç ve küçük cürümlerde Osmanlı kanun ve nizamlarına, güvenlik güçlerine ve mahkemelerine tâbi oldukları belirtilmekteydi. Tahkikat ve yargılamalar Osmanlı zabitleri ve mahkemeleri tarafından icra edilecekti. Aleni cinayetler dışında birinin isnadıyla tutuklanan İranlılar hakkında yürütülecek tahkikat sırasında gerek İstanbul'da ve gerekse taşrada şebbender veya şebbender vekilleri, bizzat katılarak ya da bir görevli vasıtasıyla malumat alabileceklerdi. Suçları sabit olan İranlılar hakkındaki hüküm ilamlarının birer tasdikli sureti İranlı memurlara verilecekti. Osmanlı vatandaşları ile İran tebaası arasındaki ticaret ve adi hukuk davaları Osmanlı mahkemelerinde görülecek fakat dava sırasında İran şebbenderleri bir tercüman bulundurabileceklerdi. Bu tür davalarda mahkemelerin verdiği kararlar İran şebbenderliklerinin vasıtasıyla uygulanacaksa da şayet şebbenderlik tarafından herhangi bir teşebbüste bulunulmazsa Osmanlı memurlarının kararları uygulama yetkisi bulunmaktaydı.¹³

Üçüncü maddede ise İran şebbender, şebbender vekili ve tüccarlarının diğer devlet konsolos, konsolos vekili ve tercümanlarıyla aynı imtiyaz, muafiyet ve haklara sahip olduklarını belirtilmekteydi.

Dördüncü maddede, İran şebbender ve şebbender vekillerinin Osmanlı topraklarından gelip geçen ve ikamet eden İranlıların emniyet, menfaat ve himayelerine

⁹ BOA.,HR.MKT., 819/53, 4 Şubat 1874.

¹⁰ BOA., TS.MA.e., 605/2, 15 Mart 1874.

¹¹ Daha önce Londra'da İran elçisi olarak bulunan Muinülmülk Hacı Şeyh Muhsin Han, 1873-1890 yılları arasında İstanbul'da görev yapmıştır. Sasanî 2006, s. 201-202.

¹² Düstur 1/III, s.189-192.; Küreli 2021, s. 156-159.

¹³ Dacı 2013, s. 116.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

memur oldukları için bu konulardaki gerekli tebligatı Osmanlı memurlarına bildirmekle mükellef oldukları ifade edilmekteydi. İran vatandaşlarının Osmanlı devlet görevlileri hakkındaki herhangi şikâyetleri söz konusu olduğunda da bunları gerekli mercilere iletmek şehbender ve şehbender vekillerinin vazifesiydi. Şehbender ve şehbender vekilleri İran tebaasından gerekli gördükleri kişileri ülkelerine iade edebilecek ve gerekli gördükleri takdirde Osmanlı yetkililerinden yardım isteyebileceklerdi. Osmanlı ülkesinde vefat eden İranlıların miras işlemleri İran şehbender ve vekilleri tarafından yürütülecekti. Fakat Osmanlı vatandaşlarından birinin miras davası açması durumunda bu dava ait oldukları mahkemeler tarafından görülecekti.

Şehbenderlik mahkemelerine hukuki zemin oluşturan en önemli madde ise yedinci maddeydi. Burada İran tebaasının kendi arasında ortaya çıkan gerek hukuk gerek kabahat, adı suç ve cinayet davalarının açılması, hüküm ve ceza verilmesi ve diğer işlemlerin şehbender ve şehbender vekilleri tarafından görüleceği belirtilmekteydi. Ceza alan suçluların mahalli yetkililer tarafından yakalanması durumunda tabiiyetleri tespit edildikten sonra şehbenderlik görevlilerine teslim edileceklerdi. Bu gibi hususlarda İranlı şehbender ve şehbender vekilleri mahalli yetkililerden yardım alabileceklerdi.

Sekizinci maddeye göre Osmanlı topraklarında ikamet eden İranlıların şehbenderliklere ödemeleri gereken vergilere yerel yetkiler müdahale edemeyeceklerdir.

On ikinci maddede İran tebaası ile başka bir yabancı devlet tebaası arasındaki hukuki mesele ve davalara iki ülkenin sefaretleri arasında bir anlaşma sağlanıncaya kadar mevcut kaideye göre muamele olunacağı ifade edilmekteydi.¹⁴

On üçüncü maddede İran tebaasının iflas maddesinin münhasıran sefaret ve şehbenderhanelere bırakıldığı fakat Osmanlı tebaasından alacaklı bir kişinin talebi olursa mahkemece bir vekil tayin edileceği belirtilmektedir.

Yine şehbenderlik mahkemelerinin kurulması açısından en önemli maddelerden biri de on dördüncü maddedir. Burada, mukavelenamede yer alan maddeler dışında gerek İran'da yaşayan Osmanlı tebaasının ve gerekse Osmanlı'daki İranlıların *en ziyade mazhar-ı müsaade* yabancı devlet tebaasının sahip olduğu imtiyaz ve müsaadelerden yararlanacağı ifade edilmekteydi.¹⁵ Ayrıca bu maddelerden herhangi birisi İran Devleti tarafından icra edilmemesi durumunda Osmanlı hükümeti de aynı şekilde uygulamaya koymayacaktı.

Görüldüğü üzere, iki devletin karşılıklı olarak tebaalarının hak ve sorumluluklarını belirleyen 1292 Osmanlı-İran Mukavelenamesinde şehbender ve şehbender vekillerine önemli yetkiler verilmekteydi. Kendi tebaaları hakkında yapılan tahkikatlarda hazır bulunabilecekleri gibi adi suç ve ticari davalarda tercümanları mahkemelere iştirak edebilecekleri. Ayrıca tebaasının miras, tüccarlarının iflas işlemlerinden şehbenderleri

¹⁴ İki farklı devlet tebaası arasında davalar konsoloslara bırakılmakla birlikte 1873 yılında Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin hazırladığı tezkirede bu tür davaların Osmanlı mahkemelerinde görülmesi gerektiği belirtilmiştir. Bkz. Özkorkut 2004, s. 87.

¹⁵ İleriki yıllarda İran'da en ziyade mazhar-ı müsaade olan devletin hangisi olduğu meselesi gündeme gelecek, bunun için 1828 yılında İran ile Rusya arasında imzalanan Türkmençay Antlaşmasının incelenmesine karar verilecekti. Hatta bu maksatla İran'dan iki takım Muahedat Mecmuası talep edilecekti. BOA., HR.SYS., 720/14, 25 Mayıs 1909.

sorumluydu. Ama en önemlisi şebbenderler, vatandaşlarının kendi aralarındaki davalarına bakma ve hüküm verme yetkisi sahip olacaklardı.

Tespitlerimize göre İran'da yaşayan Osmanlı tebaası hakkındaki davaların nasıl görülmesi gerektiğine dair bir nizamnamenin hazırlanması, ilk olarak 1882 yılında Tahran sefaretinin talebiyle gündeme gelmişti. Bu talep, artık şebbenderlerin de yargılama yetkisi olduğuna ve bunun bir kaideye konulması gerektiğine dikkat çekilerek Babıali tarafından da uygun görülmüştü. Ancak böyle bir nizamname hazırlanırken şebbenderhanelerde görülen davaların istinaf ve temyizinin nerede yapılması gerektiğine dikkat edilmeliydi. İlk olarak, Tahran sefaretinin bu konuda yetkilendirilmesi düşünüldü. Fakat İran başkentinden uzakta yaşayan Osmanlı tebaası için bu bir sorun teşkil edebilirdi. O nedenle, şebbenderliklerde görülecek davaların temyizinin başkente yakın yerlerdekilerin Tahran'da, uzak olanların ise en yakın Osmanlı vilayetinde görülmesi daha uygun olacağına karar verildi. Bu hususa dikkat edilerek bir nizamnamenin hazırlanması vazifesi Babıali Hukuk Müşavirliğine tevdi edildi.¹⁶ Burada hazırlanan taslak metinde İran'daki şebbenderliklerde birer mahkemenin kurulması, şebbenderlerin hakimlik vazifesini üstlenmesi, bu mahkemelerin bidayet mahkemesi gibi görev yapması ve bu mahkeme kararlarının en yakın Osmanlı vilayetinde temyiz edilmesi öngörülmekteydi.¹⁷ Fakat bu metin, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından yetersiz görülerek şebbender mahkemelerinde muhakeme usulünün belirlenmesi için Hariciye Nezareti bünyesinde Şura-yı Devlet ve Adliye Nezaretinden üyelerin de bulunduğu bir komisyonun kurulmasına karar verildi.¹⁸ Bu komisyon tarafından çok kapsamlı bir nizamname hazırlandı.¹⁹ Fakat hazırlanan nizamname yürürlüğe girmemiş, bunun sebebi ise tespit edilememiştir.

1900 yılında İran'daki Osmanlı tebaasının yargılanmasının usule bağlanması için bir komisyon kurulması ve Şura-yı Devlet tarafından nizamname hazırlanması tekrar gündeme geldiye de²⁰ bu teşebbüsten de bir sonuç çıkmadığı görülmektedir.

1.2. İran'da Şebbenderlik Mahkemelerinin Açılmasına Zemin Hazırlayan Laskaridis Davası

İran'da Osmanlı şebbenderhanelerinde birer mahkemenin kurulması Laskaridis (Lascarides) Davası ile yeniden gündeme geldi. Anastas Laskaridis, İran'ın Reşt kasabasındaki Osmanlı tüccarlarından biriydi. Aynı kasabada bir ticarethanesi olan Fransa vatandaşı Charles l'Eplattenier, Laskaridis aleyhine 200 bin franklık bir dolandırıcılık davası açılması talebinde bulunmuştu. Fransa Büyükelçiliği, Laskaridis aleyhine açılacak davanın Tahran'daki Osmanlı sefaretinde bir mahkeme kurularak görülmesini teklif etti. Fakat Tahran Sefiri Hüseyin Hasib Efendi'ye göre Osmanlı sefarethanesi bu davanın görülmesi için yeterli vasıtalara sahip değildi. Bu nedenle Tahran'da bir mahkeme kurulmasından imtina edilmeli ve Laskaridis Davası İstanbul'da

¹⁶ BOA., ŞD., 2453/34, 14 Mayıs 1882.

¹⁷ BOA., HR.SYS., 681/10/33, 12 Kasım 1883.

¹⁸ BOA., ŞD., 2482/24, 22 Mayıs 1884.

¹⁹ BOA., HR.TO., 478/14, 27 Temmuz 1885.

²⁰ BOA., HR.HMŞ.İŞO., 189/46, 31 Ekim 1900.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

görülmeliydi.²¹ Fakat Babıali İstişare Odası, Tahran sefirinden farklı düşünmekteydi. Osmanlı tebaasından birinin Tahran Sefaretinde yargılanmasına itiraz etmek uygun değildi. Ayrıca İran başkentinde Osmanlı tebaasından pek çok kişi bulunduğundan mahkemede azalık yapabilecek vasıflara sahip kişiler bulmak mümkündü. Hazırlanan raporda, 1292 Osmanlı-İran Mukavelenamesinin on dördüncü maddesine atıfta bulunularak İran'daki Osmanlı tebaasının en ziyade mazhar-ı müsaade sahibi olan yabancı devlet tebaasıyla aynı imtiyazlara sahip olduğuna vurgu yapılmakta ve mahkemenin Tahran'da görülmesinde sakınca olmadığı ifade edilmekteydi. Fransa'nın bu davanın Tahran sefaretinde görülmesine müsaade etmesi de Osmanlı Devleti'nin menfaatine olduğu düşünülmekteydi. Sonuç olarak bu haktan vazgeçilmemesine, Tahran'da yaşayan Osmanlı tebaasından hukuk ilmine vakıf iki kişinin aza seçilmesine, İran başkentinde müstakil bir şehbender olmadığından şehbenderlik işlerine bakan sefarethane memurlarından birinin mahkemeye başkanlık etmesinin ve davanın istinafinin İstanbul'da görülmesi yönünde Tahran sefirine tavsiyede bulunuldu.²² Fakat Tahran sefiri Hüseyin Hasib Efendi, Laskaridis Davasının Tahran'da görülmemesi konusunda ısrarcıydı. Zira, sefarethanede Osmanlı hukukuna vâkıf bir memur bulunmamaktaydı. İran'da Osmanlı hukukunun kullanılmasına kesin olarak karar verildiği takdirde Sultan'ın iradesiyle sefaret müsteşarına yargılama hakkı verilebilirdi. Ayrıca Hasib Efendi, daha önce Tahran sefaretinden herhangi bir hüküm ya da ilam verilmediğine dikkat çekmekteydi.²³ Onun bu ifadesi; İran'la imzalanan 1292 Mukavelenamesinin Osmanlı şehbenderliklerine verdiği yargılama hakkının o zamana kadar kullanılmadığına işaret olarak kabul edilebilir. Nitekim Osmanlı arşivinde de buna yönelik bir belgeye rastlanılmamıştır.

Hasib Efendi'nin raporuna Hariciye Nezareti Umur-ı Siyasi Şubesi tarafından cevap verilmişti. Bu raporda da iki devlet arasındaki antlaşma sayesinde şehbenderlerin yargılama hakkının mevcut olduğuna, Tahran'da şehbenderlik işlerini bakan memur yerine müsteşarın bu hakkı kullanabileceğine ve bunun için Sultan'ın iradesinin gerekmediğine vurgu yapıyordu. O güne kadar Tahran'da ilam verilmemiş olması Osmanlı Devleti'nin yargılama hakkını icra etmemesi için gerekçe olamazdı. Kurulacak mahkemeye başkanlık edecek memurun, hakimlik vasıflarına tamamen haiz olması da gerekmemekteydi. Tıpkı Osmanlı topraklarında bulunan yabancı sefaret ve konsolosluklarda olduğu gibi en uygun isim bu göreve tayin edilebilirdi.²⁴

Hariciye Nezareti ile Tahran Sefaret-i Seniyyesi arasında Laskaradis davası hakkındaki tartışmalar devam ederken müddei Charles l'Eplattenier'in, davanın Fransa'nın Lyon şehrinde görülmesi için teşebbüste bulunduğu ortaya çıkmıştı.²⁵ Fakat süreçte yaşanan tartışmalar, Babıali'yi İran'da yaşayan Osmanlı tebaasının davalarının nasıl görülmesi gerektiği konusunda bir yol arayışına sevk etti. Hasib Efendi'ye göre; Laskaradis Davasının Tahran'da görülememesinin nedenlerinden biri İran başkentinde

²¹ BOA., HR.İD., 856/78/1, 3 Kasım 1909.

²² BOA., HR.İD., 856/78/3, 7 Kasım 1909.

²³ BOA., HR.İD., 856/78/10, 27 Kasım 1909.

²⁴ BOA., HR.İD., 856/78/9, 18 Kasım 1909.

²⁵ BOA., HR.İD., 856/40, 16 Aralık 1909.

bir başşehbenderlik bulunmamasıydı. Anlaşılan Hasib Efendi, 1292 Mukavelenamesinin verdiği yargılama hakkının şehbenderlik üzerinden kullanılması gerektiğini düşünüyordu. Babialı Hukuk Müşavirliği de Hasib Efendi'nin bu fikrinin Hariciye Nezareti tarafından dikkate alınmasını önermekteydi. Tahran'da bir başşehbenderlik kurulacak olursa başşehbender olarak hukuk ve ticaret mahkemeleri azalıklarında bulunmuş, Fransızca bilen biri seçilmeliydi. Başşehbender için 4000 kuruş maaş bağlanmalıydı. Yine başşehbender ile aynı vasıflara haiz Adliye Nezareti tarafından seçilen bir şehbender ve bir kâtip tayin edilmeliydi. Her iki memura da 2.000 kuruş maaş tahsis edilmeliydi. Yerli İranlılardan da 500 kuruş maaşla bir kâtip ve 200 kuruş maaşla bir mübaşir seçilmeliydi. Başşehbender ve şehbenderin Osmanlı seferinde ikameti mümkün olduğu için tahsisat olarak 1.000 kuruş verilmesi yeterliydi. Yine yargılamaya yardımcı olmak üzere Osmanlı tebaasından iki kişi mahkeme azası olarak seçilebilirdi. Tüm bunların bütçeye maliyetinin 1.000 lira olacağı öngörülmekteydi. Davaların istinafi ise İstanbul'da görülmeliydi. Başşehbenderlikteki mahkeme, yalnız davalının Osmanlı tebaasından olduğu davalara bakacaktı. Davacı, başka devlet tebaasından olması durumunda herhangi bir cezai müeyyideye uğramayacağı için yabancı devletlerin bu mahkemeye itirazda bulunması beklenmemekteydi. Son olarak, Kirmanşah ve Tebriz'de Osmanlı tebaasından pek çok kimse ikamet ettiği için bu şehirlerdeki şehbenderliklere de birer hâkim tayin edilerek mahkeme kurulması tavsiye edilmekteydi.²⁶

Babialı Hukuk Müşavirliğinin tavsiyeleri dönemin Hariciye Nazırı Rıfat Paşa tarafından da uygun bulunarak Meclis-i Vükelanın gündemine sevk edildi.²⁷ Meclis-i Vükelada yapılan müzakerede; 1292 Mukavelenamesiyle İran'daki Osmanlı şehbenderhanelerinin yargılama hakkını kullanmalarının tabî bir hak olduğu vurgulanarak, Tahran'da bir başşehbenderlik tesisine ve Kirmanşah ile Tebriz'de birer şehbenderlik mahkemesinin kurulmasına, gerekli meblağ için bir kanun layihası hazırlanarak Meclis-i Mebusanın açılışından sonra gündeme getirilmesine ve mahkemelerin teşkilatına başlanmasına karar verildi.²⁸ Böylece İran'daki Osmanlı şehbenderlerinin elde ettiği yargılama yetkisini bir usul ve nizamname çerçevesinde fiilen kullanmaları 1292 Mukavelenamesinden yirmi beş yıl sonra Laskaradis Davası ile yeniden gündeme gelmiş, dava bir neticeye ulaşmamış olmasına rağmen şehbender mahkemelerinin açılmasına vesile olmuştur.

1.3. İran'da Osmanlı Şehbenderlik Mahkemelerinin Teşkiline İlişkin Nizamname

Meclis-i Vükelanın kararıyla İran'da kurulmasına karar verilen şehbenderlik mahkemelerine dair on maddelik bir nizamname layihası Babialı İstişare Odası tarafından hazırlanarak Şura-yı Devlet Tazminat Dairesine sevk edildi. Burada yapılan müzakerelerde, İran'da mevcut Devlet-i Aliyye şehbenderleri Osmanlı Devleti'nde cari olan kapitülasyon usulünden faydalanabildiklerinden bu hukukun korunması ve İran'daki Osmanlı tebaasının hukuk, ticaret ve ceza davalarının görülebilmesi için şimdilik Tahran,

²⁶ BOA., HR.SYS., 720/3/12, 13 Haziran 1910.

²⁷ BOA., BEO., 3784/283793/2, 13 Haziran 1910.

²⁸ BOA., MV., 142/34, 22 Temmuz 1910.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

Tebriz ve Kirmanşah'ta birer şehbenderlik mahkemesi kurulması öngörüldüğü ifade edilmektedir. Bu mahkemeler için Hariciye Nezareti bütçesine yıllık 330 bin kuruş ilave edilmesi gerekiyordu. Fakat Tanzimat Dairesi, ilave bütçe için bir kanun layihası hazırlanmasını gerekli görmüyordu. Zira şehbenderlik mahkemeleri bir nizamname doğrultusunda kurulacağı için mahkeme kâtibi, mübaşir gibi görevlilerin maaşlarına hazırlanan nizamnamede yer verilmemeliydi. Tanzimat Dairesinin Babıali İstişare Odası tarafından hazırlanan nizamname layihasına itiraz ettiği noktalardan biri de mahkeme azaların seçimine ilişkindi. Layihada mahkeme azalarının Osmanlı tebaasından ve hukuk bilgisi olan kişiler arasından sefir tarafından iki yıllığına seçilmesi ve görev sürelerinin bitiminde yeniden seçilebilmeleri uygun bulunmuştu. Fakat Tanzimat Dairesine göre; mahkeme azalığı için on aza seçilmeli ve aralarından kura ile seçilecek kişiler sırasıyla altı aylığına görev yapmalıydılar.²⁹ Nihayet İran'da şehbenderlik mahkemelerinin kurulmasına dair nizamname layihası Tanzimat Dairesinin istediği değişiklikler yapıldıktan sonra ilk olarak Meclis-i Vükela tarafından onaylandı³⁰ ve 23 Haziran 1911 tarihinde ise Sultan'ın iradesiyle yasalaştı.³¹

Söz konusu nizamname, 8 Temmuz 1911 tarihinde *İran Şehbenderhânelerinde Mehâkim Teşkilâtı Hakkında Nizâmname* başlığıyla Takvîm-i Vekâyi'de neşredildi. On maddeden oluşan nizamnamenin maddeleri özetle şu şekildeydi:

Birinci Madde: Osmanlı Devleti, 1292 Mukavelenamesinin gereği olarak şehbender memurlarının görmesi gereken davaları icra etmek üzere Tahran'da bir şehbenderlik tesis edilecektir.

İkinci Madde: Şehbender, Fransız lisanına aşina ve Osmanlı mahkemelerinde hâkimlik yapmış kişilerden seçilecek ve mahkemenin başkanlığını kendisi üstlenecektir.

Üçüncü Madde: Şehbenderin maiyetinde zabıt kâtipliğini, icra memurluğunu yerine getirecek ve mahalli şehbenderlik işleriyle de meşgul olmak üzere şehbender vekili unvanına sahip bir kâtip bulunacaktır. Şehbender vekili, Hariciye Nezaretinin Mekteb-i Hukuk mezunu memurları arasından seçilecek ve kendisi şehbenderlik işleriyle meşgul olacağı için sefaretin kaçınılmazlığı memuriyeti lağvedilecektir.

Dördüncü Madde: Birinci, İkinci ve Üçüncü maddelerde zikredilen memurların maiyetinde bir kâtip ve bir mübaşir istihdam edilecek ve bu kâtipler mübaşirin yerlilerden seçilmesi caiz olacaktır.

Beşinci Madde: Tebriz Başşehbenderliği ile Kirmanşah Şehbenderliğinde birer şehbenderlik mahkemesi teşkil edilecektir. Bu mahkemelerde birer reis ve icra memurluğunu da ifa etmek üzere birer zabıt kâtibi, birer kâtip ve birer mübaşir bulunacak, kâtip ile mübaşirin yerliden seçilmesi dahi caiz olacaktır. Reisler hâkimler sınıfından ve zabıt kâtipleri ise zabıt kâtipliği yapmış kişilerden seçilecektir.

Altıncı Madde: Tahran Şehbenderliği mahkemesi şehbenderin, Tebriz ve Kirmanşah şehbenderlik mahkemeleri beşinci maddeye uygun olarak seçilecek reislerin başkanlığında olarak teşkil edilecektir. Yine mahkemelerin buldukları yerde ikamet

²⁹ BOA., İ.MMS. 141/5/3, 25 Nisan 1911.

³⁰ BOA., İ.MMS. 141/5/4, 19 Haziran 1911.

³¹ BOA., İ.MMS. 141/5/5, 23 Haziran 1911.

eden Osmanlı tebaasından ikişer aza fahri olarak tayin edilecek, cinayet davalarında aza sayısı dörde çıkarılacaktır. Şehbenderlik mahkemeleri Osmanlı kanunlarına ve nizamlarına uygun olarak hukuk, ticaret ve ceza davalarına bidayet mahkemesi olarak bakacaktır. Osmanlı mahkemelerinde geçerli olan tarife gereğince alınması gereken harçlar yerine şehbenderlik pulu kullanılacak ve bu harçlar şehbenderlik geliri olarak kasaya teslim edilecektir. Adı geçen mahkemelerin verdiği kararlar aleyhinde yapılacak müracaatlar genel hükümlere tâbidir. Bu kapsamda temyizi mümkün olan davaların istinaf merkezi olarak Dersaadet, Bağdat ve Trabzon vilayetleri mahkemeleridir.

Yedinci Madde: Şehbenderlik mahkemelerinin her biri için görev süreleri iki yıl olmak üzere Osmanlı tebaasından ve hakimlik vasfına en ziyade haiz bulunanlardan onar kişi üye olarak sefir tarafından seçilecek, görevleri Sultan'ın iradesiyle tasdik edilmek üzere seçilen üye isimleri Hariciye Nezareti'ne bildirilecektir.

Sevizinci Madde: Seçilen on üyeden mahkeme asil azalığında istihdam edilecekler kura ile belirlenecektir. İsimlerine kura isabet edenler, altı ay süreyle görev yapacaktır. Görevi sırasında mazereti ortaya çıkanların yerine mazeretin ortadan kalmasına kadar kura ile yeni bir aza tayin edilecektir. Kura ile seçim usulü, seçilenlerin istihdam edileceklerden fazla olduğu durumlar için geçerlidir. Fazla kişi bulunmadığı takdirde mevcut isimler kura çekimi yapılmadan görevlendirileceklerdir.

Dokuzuncu Madde: Altı ay sonunda yeniden çekilecek kuraya evvelce istihdam edilmiş olanların ve iki senede bir üyelerin yeniden belirlenmesi sırasında daha önce seçilmiş olanların yeniden tayin edilmesi mümkündür.

Onuncu Madde: Hariciye ve Maliye ve Adliye Nezaretleri bu nizamnamenin hükümlerinin uygulanmasına memurdur.³²

Görüldüğü üzere bu nizamname yalnızca İran'da kurulmasına karar verilen şehbenderlik mahkemelerinin yapısına, görevlendirilecek memurlara ve seçilecek azalara ilişkindi. Bu açıdan bakıldığında, İran'daki Osmanlı şehbenderlik mahkemelerinin kendi topraklarındaki konsolosluk mahkemelerinden bazı farklılıkları olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikli olarak, Osmanlı'daki Batılı devletlerin konsolosluk mahkemelerinin çoğu Fransa'nın kurduğu mahkemelere benzemekteydi. Fransa'nın konsolosluk mahkemeleri konsolos ve iki azadan oluşmaktaydı. Ayrıca konsolosun tek başına dava bakma yetkisi de bulunmaktaydı. Fransız konsolosluk mahkemeleri sadece bir dava söz konusu olduğunda toplanırdı. Almanya'nın konsolosluk mahkemeleri de benzer bir yapıya sahipti. Ama Alman konsolosluk mahkemelerine genellikle konsolos vekili başkanlık ederdi. Ayrıca konsolosların hâkimlik vasfına sahip olmamalarından dolayı sadece Alman Hariciyesinin izin verdiği konsolosluklar mahkeme teşkil edebilirdi. Rusya ise, kendi tebaası arasında bir dava söz konusu olduğunda İstanbul'daki sefiri vasıtasıyla üç azadan müteşekkil bir adli heyet oluşturulur ve bu heyetin başkanlığını ya konsolos ya da tercüman üstlenirdi. İran'ın ise İstanbul'da hukuk, ticaret ve ceza davaları için bidayet mahkemesi hüviyetinde üç farklı mahkemesi vardır. Bunların başkanı başşehbender ise de genellikle şehbender vekili davaları yürütürdü. Her bir mahkeme için altı aza seçilirdi. Ayrıca İran'ın İstanbul'da sefaret müsteşarı başkanlığında bir istinaf mahkemesi mevcuttu.

³² Düstur 2/III, s. 629-631.

Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)

Konsolosluk mahkemeleri için ayrı bir hâkim tayin etme usulü ise yalnız İngiltere ve Yunanistan mahkemelerinde görülmektedir. İngiltere'nin İstanbul'da bir baş hâkimi bir de yardımcı hâkimi mevcuttu. Yani Dersaadet konsolosunun davalara bakma yetkisi yoktu. Taşradaki önemli davalara da bu hâkimler bakardı. Kimi zaman ise İngiliz sefirinin izniyle bir konsolos iki veya dört azadan müteşekkil bir mahkeme kurabilirdi. Yunanistan'ın ise İstanbul, İzmir ve İskenderiye'de birer bidayet mahkemesi vardı. Bu mahkemelerin reisi ve bir azası Yunanistan'da hâkimlik yapmış isimlerden seçilirdi. Ancak taşradaki daha az önemli davalara konsoloslar da bakabilirdi.³³

Görüldüğü üzere, en azından mahkeme için ayrı bir hâkim tayin etme açısında İngiltere ve Yunanistan konsolosluk mahkemelerinin Osmanlı şehbenderlik mahkemeleriyle bir benzerlikleri söz konusudur. Fakat her iki devletin de konsolosları gerekli durumlarda mahkeme teşkil edebiliyorlardı. Fakat Osmanlı Devleti, İran'daki şehbenderlerine böyle bir yetki vermemişti. Tahran'daki mahkeme reisi, şehbender unvanını taşımakla beraber vazifesi mahkeme reisliği idi. Şehbenderlik işleriyle ilgilenmek salahiyetine sahip değildi.

2. İran'da Şehbenderlik Mahkemelerinin Teşkili ve İlgası

2.1. Tahran Şehbenderliği ve Şehbenderlik Mahkemesinin Tesis

Osmanlı Devleti'nin İran'la hem komşu olması hem de yoğun ticari ve siyasi ilişkilerine rağmen başkent Tahran'da bir temsilcilik açması XIX. yüzyılın ortalarına doğru mümkün olabiliyordu. Tahran'dan önce Osmanlı Devleti'nin İran'daki ilk şehbenderliği 1840 yılında Tebriz'de açılmıştı.³⁴ 1848 yılında İran'ın başkenti Tahran'da maslahatgüzarlık düzeyinde ilk sefarethane açıldı ve bu göreve Tebriz Şehbenderi Ali Namık Efendi getirildi.³⁵

Osmanlı Devleti, sefarethesinin bulunduğu pek çok başkentte aynı zamanda bir şehbenderlik tesis etmiştir. Oysa Osmanlı tebaasından pek çok insanın yaşadığı ve ticaret yaptığı İran başkenti Tahran'da bir şehbenderlik açılmasına gerek duyulmamıştı. Şehbenderliğe müteallik işler, Tahran sefarethesindeki bir kançılar memuru tarafından yürütülmekteydi. Fakat nizamnamenin birinci maddesinde belirtildiği gibi, 1292 Mukavelesinde yer alan şehbenderlik memurlarının davalara bakabileceği hükmünün icra edilebilmesi için Tahran'da da bir şehbenderlik tesis edilmesine karar verildi. Tebriz ve Kirmanşah'tan farklı olarak Tahran mahkeme reisi şehbender unvanına haiz olacak ancak şehbenderlik işleriyle ilgilenmeyecekti. Bu doğrultuda nizamnamenin yürürlüğe girmesinden dört ay kadar sonra Mekteb-i Hukuk mezunlarından ve İškodra Vilayeti Bidayet Mahkemesi eski reisi Tevfik Bey, Tahran Şehbenderlik Mahkemesi reisi olarak tayin edildi.³⁶ Fakat Tevfik Bey için çıkan irade-i seniyyede unvanı mahkeme reisi olarak ifade edilmişti. Tahran sefirinin uyarısı üzerine³⁷ bu yanlışlığın farkına varılmış ve

³³ Halil Cemaleddin ve Hırant Asador 1331, s. 165-170.

³⁴ Yıldırım 2021, s. 12.

³⁵ Acar 2021, s. 170-173.

³⁶ BOA., İ.HR., 427/28, 16 Ekim 1911.; BOA., BEO., 3951/296264, 17 Ekim 1911.

³⁷ BOA., HR.İD., 856/42, 31 Mart 1912.

unvanının şebender olarak tahvil edildiği yeni bir irade çıkarılmıştı.³⁸

Nizamnamenin üçüncü maddesine göre Tahran mahkemesine zabıt kâtipliğinin ve icra memurluğunun yanı sıra şebenderlik işleriyle ilgilenecek şebender vekili unvanına sahip bir kâtip atanması öngörülüyordu. Bu kâtip, şebenderlik işleriyle ilgileneceği için diğer zabıt kâtiplerinin aksine Adliye Nezareti memurları arasından değil Mekteb-i Hukuk mezunu olmak şartıyla Hariciye Nezareti çalışanlarından seçilecekti. Fakat bu atama bir süre için gerçekleşemedi. Hatta Tahran şebenderi ve mahkeme reisi Tevfik Bey, atamanın gecikmesinden dolayı işlerin aksamasından dolayı Tahran Sefareti kâtiplerinden Salim Şakir Bey'in ilave memuriyet olarak bu görevi üstlenmesini talep etmişti.³⁹ Nitekim şebender vekilinin vazifeleri bir süre için Tahran sefaret kâtipleri tarafından idare edilecekti.⁴⁰

Tahran şebenderliği ve mahkemesi için yıllık 402 tuman mukabili bir bina kiralandı.⁴¹ Binanın teşrifatı için Hariciye Nezareti bütçesinden 5.000 kuruş tahsisat ayrılmıştı.⁴² Ayrıca mahkemenin yakacak ve kırtasiye masrafları için altı ayda bir 1200 kuruş ödenecekti.⁴³ Aynı giderler için Tebriz ve Kirmanşah şebenderlik mahkemelerine de altı aylık 900 kuruş tahsisat ayrılmıştı.⁴⁴

Gerekli hazırlıkları tamamlanan Tahran'daki şebenderlik mahkemesinin resmi açılışı 27 Nisan 1912 tarihinde gerçekleşti.⁴⁵ Açılıştan hemen sonra, nizamnamenin yedinci maddesi uyarınca Tahran Sefiri Emin Bey tarafından mahkeme üyesi olarak on isim belirlendi⁴⁶ ve bu üyeler Sultan'ın iradesiyle de tasdik edildi.⁴⁷ Fakat mahkemenin faaliyete geçmesinden kısa bir süre sonra Tahran Sefiri Emin Bey, şebender ve mahkeme reisi Tevfik Bey'in görevden alınması için talepte bulundu. Emin Bey'in bildirdiğine göre Tevfik Bey birkaç defa İran hükümeti tarafından şikâyet edilmiş, bir borç meselesi yüzünden şebenderhaneye sığınan İranlıların teslimi hakkında verilen emir ve talimata itaat etmemiş, yersiz ve uygunsuz tavırlar sergilemişti. Ayrıca Tevfik Bey'in nizamnameye göre şebenderlik vasfını sadece bir unvan olarak kullanması gerekirken şebenderlik işlerine müdahalede bulunduğu ifade edilmekteydi.⁴⁸ Bunun üzerine Hariciye Nezareti de durumu Adliye Nezareti'ne bildirerek daha uygun bir ismin tayin edilmesi talebinde bulunmuştu.⁴⁹ Nitekim Adliye Nezareti tarafından da Tevfik Bey'in azledilmesine ve yerine Aydın Vilayeti İstinaf Mahkemesi azasından Abdurrahman

³⁸ BOA., İ.HR., 428/51, 22 Nisan 1912.; BOA., BEO., 4031/302319, 23 Nisan 1912.; BOA., HR.İD., 856/43, 23 Nisan 1912.

³⁹ BOA., HR.MTV., 561/88, 27 Aralık 1911.

⁴⁰ BOA., HR.İD., 856/52, 13 Haziran 1912.

⁴¹ BOA., HR.İD., 856/57, 4 Mayıs 1912.; BOA., HR.İD., 637/20, 21 Eylül 1912.

⁴² BOA., HR.İD., 636/87, 28 Mart 1912.

⁴³ BOA., HR.İD., 637/69, 21 Eylül 1912.

⁴⁴ BOA., HR.İD., 637/80, 28 Mayıs 1914.

⁴⁵ BOA., HR.İD., 857/15, 19 Mayıs 1913.

⁴⁶ BOA., HR.İD., 856/44, 1 Mayıs 1912.

⁴⁷ BOA., HR.İD., 856/46, 27 Mayıs 1912.

⁴⁸ BOA., HR.İD., 856/49, 10 Haziran 1912.

⁴⁹ BOA., HR.İD., 856/52, 13 Haziran 1912.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

Bey'in tayinine karar verildi.⁵⁰ Abdurrahman Bey, şehbenderlik mahkemelerinin ilgasına kadar Tahran şehbenderi ve mahkeme reisi olarak görev yapacaktı.

Tevfik Bey'in nizamnameye aykırı şekilde şehbender vekilinin vazifesi olan şehbenderlik işlerine karışması bu görevi sefaret kâtipleri aracılığıyla yürütülemeyeceğini ortaya çıkarmıştı. Böylece Tahran şehbender vekaletine, Tiflis Başşehbenderliği kançıları Ferid Halid Bey'in tayin edilmesine karar verildi.⁵¹ Bu tayin kararı Tahran Sefiri Emin Bey'e bildirilirken mahkeme reisinin sadece şehbender unvanına sahip ve asli vazifesinin mahkeme işleriyle meşgul olmak olduğu, şehbenderlik umurunun şehbender vekiline bırakılması gerektiği bir kez daha vurgulanıyordu.⁵²

Şehbender Vekili Ferid Halid Bey 1913 yılı Eylül ayında izin alarak Tahran'dan ayrılmış,⁵³ kısa bir süre sonra da başka bir göreve tayin edilmişti.⁵⁴ Ferid Halid Bey'in yerine aylarca bir tayin yapılmaması üzerine dönemin Tahran Sefiri Asım Bey, zaten şehbender unvanını taşıyan mahkeme reisi Abdurrahman Bey'in gerçek anlamda bir şehbender olarak vazifesini üstlenmesini talep etmişti. Ayrıca iş yoğunluğu nedeniyle bir an önce Darülfünun mezunu bir ismin kançılarlığa tayinini istemişti. Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Abdurrahman Bey'in bilfiil şehbenderliğe tayin edilmesinin o yılın bütçesi açısından imkânsız olduğunu ama gelecek yıl için bu hususun dikkate alınacağı cevabını vermişti.⁵⁵ Asım Bey'in yeni bir şehbender vekili tayini talebi de yerine getirilemediği gibi şehbenderlik mahkemelerinin lağvına kadar da herhangi bir atama yapılamayacaktı.

2.2. Tebriz Şehbenderlik Mahkemesi

İran'ın en büyük şehirlerinden olan Tebriz, Osmanlı Devleti açısından büyük öneme haizdi. Osmanlılar, bugün dahi nüfusunun çoğu Azeri Türkü olan bu şehri fethetmek için çok çaba sarfetmişti. Nitekim Tebriz, ilk defa Yavuz Sultan Selim döneminde olmak üzere birkaç kere Osmanlı hamiyetine girmişti.⁵⁶ Birkaç önemli yol güzergahı üzerinde bulunduğu için Tebriz'in ticari açıdan da önemi büyüktü. Tarihsel bağı, ticari önemi ve Osmanlı sınırına yakınlığı gibi nedenlerle Tebriz şehrinde Osmanlı tebaasından pek çok insan ikamet etmekte ya da ticaret için gidip gelmekteydi. İran'daki ilk Osmanlı şehbenderliğinin Tebriz'de kurulmasının nedeni de Osmanlı tüccarlarının ticaret için genellikle Tebriz'i tercih etmesi gösterilmekteydi. 1840 yılında kurulan Tebriz Şehbenderliğinin asli vazifesi bu şehirdeki Osmanlı tebaası ve tüccarının sorunlarını çözmek ve haklarını korumaktı.⁵⁷ Dolayısıyla İran'da ihdas edilmesine karar verilen üç şehbenderlik mahkemesinden birinin Tebriz'de bulunması şaşırtıcı değildi.

Tebriz'deki şehbenderlik mahkemesi reisliğine Mekteb-i Hukuk mezunu ve

⁵⁰ BOA., HR.İD., 856/56, 2 Temmuz 1912.; BOA., İ.HR., 429/18, 15 Temmuz 1912.; BOA., BEO., 4063/304663, 16 Temmuz 1912.

⁵¹ BOA., İ.HR., 429/6, 15 Haziran 1912.; BOA., BEO., 4052/303888, 18 Haziran 1912.

⁵² BOA., HR.İD., 856/55, 26 Haziran 1912.

⁵³ BOA., HR.İD., 857/32, 21 Mayıs 1914.

⁵⁴ BOA., İ.HR., 433/17, 26 Aralık 1913.

⁵⁵ BOA., HR.İD., 857/31, 13 Mayıs 1914.

⁵⁶ Bilgili 2011, s. 219-220.

⁵⁷ Yıldırım 2021, s. 12.

Hüdavendigar Bidayet Mahkemesinde ikinci ceza reisi görevini ifa eden Asaf Talat Bey, zabıt kâtipliğine ise Beyoğlu Birinci Ceza Mahkemesi kâtiplerinden ve Mekteb-i Hukuk son sınıf talebesi Muzaffer Bey tayin edildiler. Bu atamalar 1911 yılının Ekim ayında⁵⁸ gerçekleşmesine rağmen Asaf Talat ve Muzaffer Beyler, 21 Kasım 1912 tarihinde ancak Tebriz'e ulaşabilmişlerdi.⁵⁹ Bu gecikmenin nedeni büyük olasılıkla, Meşrutiyeti ilga eden Muhammed Ali Şah'a karşı ayaklanan Tebriz şehrinin Ruslar tarafından işgal edilmiş olmasıydı.⁶⁰

Asaf Talat ve Muzaffer Beyler daha Tebriz'e ulaşmadan önce Tebriz Başşehbenderliği tarafından Osmanlı tebaasından on kişi mahkeme azası olarak belirlenmiş ve irade-i seniyye ile atamaları onaylanmıştı.⁶¹ Yine Tebriz'de, yıllık 350 tuman kira bedeliyle şehbenderlikten ayrı bir mahkeme binası kiralanmıştı.⁶²

Asaf Talat Bey'in Tebriz'deki görevi bir yıldan kısa sürmüştü⁶³ fakat yerine bir başka mahkeme reisi tayin edilmemişti. Mahkeme kâtibi Muzaffer Bey ise Birinci Dünya Savaşında Tebriz'in Ruslar tarafından işgaline kadar görevinde kalmıştı.⁶⁴

2.3. Kirmanşah Şehbenderlik Mahkemesi

Tebriz gibi tıpkı Kirmanşah da tarihte birkaç defa Osmanlı hakimiyetine girmiş bir şehirdi. Kirmanşah, İran'la Irak üzerinden yürütülen ticarete önemli bir merkez olduğu gibi Nefes ve Kerbela'ya giden İranlı hacıların geçiş güzergahındaydı.⁶⁵ Kirmanşah, Osmanlı tebaasının en fazla ikamet ettiği İran şehirlerinden biri olduğu için şehbenderlik mahkemelerinin üçüncüsü bu şehirde tesis edilecekti. Öneminde binaen, Osmanlı Devleti de Tebriz'den sonra şehbenderlik mahkemesi 1856'da Kirmanşah'ta kurmuştu.⁶⁶

Kirmanşah'taki şehbenderlik mahkemesi reisliğine Aydın Bidayet Mahkemesi reisi Ali Murtaza Bey, kâtipliğine ise Adliye Nezareti Sicil Kalemi kâtiplerinden ve daha önce de zabıt kâtipliği yapmış Enver Bey tayin edilmişlerdi.⁶⁷ Fakat Ali Murtaza Bey'in görevine başlamadan mazeret belirterek istifa etmesi üzerine yerine Hama Bidayet Mahkemesi Ceza reisi Emin Efendi'nin tayin edilmesine karar verildi.⁶⁸ Emin Efendi, 1912 Şubat ayında Bağdat'a varmasına rağmen İran'daki karışıklıklar nedeniyle üç ay sonra Kirmanşah'a ulaşabilmiş ve 17 Mayıs 1912 tarihinde resmen göreve başlamıştı.⁶⁹

Kirmanşah'taki şehbenderlik mahkemesinin resmi açılışı 13 Ekim 1912 tarihinde

⁵⁸ BOA., İ.HR., 427/28, 16 Ekim 1911.; BOA., BEO., 3951/296264, 17 Ekim 1911.

⁵⁹ BOA., HR.İD., 857/15, 19 Mayıs 1913.

⁶⁰ Bolat 2013, s. 186-187.

⁶¹ BOA., HR.İD., 856/51, 1 Temmuz 1912.; BOA., BEO., 4060/304466, 9 Temmuz 1912.

⁶² BOA., HR.İD., 632/94, 7 Ocak 1914.

⁶³ BOA.HR.İM., 110/51, 12 Temmuz 1924.

⁶⁴ BOA., HR.SYS., 2161/22, 30 Kasım 1914.

⁶⁵ Bazin 2002, s. 66-67.

⁶⁶ Bostan 2021, s. 276.

⁶⁷ BOA., İ.HR., 427/28, 16 Ekim 1911.; BOA., BEO., 3951/296264, 17 Ekim 1911.

⁶⁸ BOA., İ.HR., 427/49, 24 Kasım 1911.; BOA., BEO., 3968/297584, 27 Kasım 1911.

⁶⁹ BOA., HR.İD., 857/41, 14 Ağustos 1916.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

yapıldı.⁷⁰ Mahkeme için bir bina kiralanmıştı. Fakat bu bina, Salaruddevle'nin ayaklanması üzerine Kirmanşah'daki Osmanlı tebaasının korunması için gönderilen müfrezinin⁷¹ ikametine tahsis edilecekti. Bu nedenle mahkeme, şehbenderlik binasıyla aynı yerde hizmet vermeye başlayacaktı. Hatta Kirmanşah Şehbenderi Suad Bey şehbenderlik, mahkeme ve müfreze için uygun bir bina bulunamadığını ifade ederek Osmanlı Devleti'nin kendi şanına uygun bir şehbenderlik binası inşası önerisinde bulundu. Fakat bu öneriye, Hariciye Nezareti tarafından olumsuz cevap verilerek uygun bir binanın kiralanmasını emredildi.⁷² Nitekim mahkeme için senelik 240 tuman karşılığı yeni bir bina kiralandı.⁷³

Kirmanşah'ta mahkemenin resmi açılışından önce on kişilik mahkeme azası seçilerek gönderilmiş⁷⁴ ve bu isimler de tasdik edilmişti.⁷⁵ Fakat mahkeme reisi Emin Efendi, yapılan inceleme neticesinde bu isimlerden bazılarının gerekli vasıflara sahip olmadıkları için on beş kişilik yeni bir liste hazırladığını ve bu isimlerden on tanesinin seçilerek aza olarak tayin edilmesi talebinde bulunmuştu. Emin Efendi, bu yanlışlığın kendisi yeni göreve başladığı için Kirmanşah'taki Osmanlı tebaasının durumunu bilmemesinden kaynaklandığını ifade etmişti. Kirmanşah Şehbenderi Suad Bey ise Emin Efendi'nin Kirmanşah'a gelmesinden sonra Osmanlı tüccarlarından on ismi aza olarak beraber belirlediklerini beyan etmekteydi. Daha sonra ise Emin Efendi'nin kendi başına bir liste hazırladığını, bu listeye daha önce seçilen on ismi aynen koyduğunu ve yalnızca beş yeni isim eklediğini belirtmekteydi. Dönemin Tahran Sefiri Emin Bey de yeni bir liste hazırlanmasına anlam verememişti. İlk seçimde azalar hakkında gereğince tetkik yapılmamasını dikkate şayan bulunduğu gibi ikinci listede aynı isimlerin yeniden yer almasını da tuhaf karşılamıştı.⁷⁶ Yine de on beş kişilik isim listesinden on tanesi yeniden seçilerek görevleri tasdik edildi.⁷⁷

Kirmanşah Şehbenderi Suad Bey ile *"her işe müdâhaleye alışmış, vazife-i mevdû'asına nisbet ve münâsebeti olmayan her şeyle meşgûl olmağı âdet edinmiş"* olarak nitelendirdiği⁷⁸ mahkeme reisi Emin Efendi arasındaki sorun bununla sınırlı değildi. Nitekim şehirde yaşayan Osmanlı tebaasının Şehbender Suad Bey hakkında yaptıkları şikâyete mahkeme reisi Emin Efendi de dahil olmuştu. Tahran Sefiri Emin Bey, mahkeme çalışanlarının vazifeleri dışındaki işlerle meşgul olmalarının kesinlikle menedilmeleri gerektiğini bildirmesi üzerine Kirmanşah mahkeme reisine şehbenderlik işlerine karışmaması aksi takdirde mesul tutulacağına dair bir uyarı yazısı gönderilmişti.⁷⁹ Mahkeme reisi ile zabıt kâtibi Enver Bey arasında da vazifelerini yapmalarını yapmaları

⁷⁰ BOA., HR.İD., 857/15, 19 Mayıs 1913.

⁷¹ BOA., BEO., 4012/300829, 6 Mart 1912.

⁷² BOA., HR.İD., 634/84, 10 Aralık 1913.

⁷³ BOA., HR.İD., 635/48, 5 Mayıs 1915.

⁷⁴ BOA., HR.İD., 856/47, 27 Mayıs 1912.

⁷⁵ BOA., HR.İD., 856/60, 15 Temmuz 1912.

⁷⁶ BOA., HR.İD., 857/1, 4 Ağustos 1912.

⁷⁷ BOA., HR.İD., 857/4, 11 Eylül 1912.

⁷⁸ BOA., HR.H., 256/8, 30 Temmuz 1912.

⁷⁹ BOA., HR.İD., 856/59, 13 Ağustos 1912.

engelleyecek sorunlar çıkacak ve birbirlerinden şikayetçi olacaklardı.⁸⁰

Tebriz Başşehbenderi Suad Bey ile mahkeme reisi Emin Efendi arasındaki sorunlar istisnai değildi. Adliye Nezareti sorumluluğundaki mahkeme çalışanlarının⁸¹ şehbenderlik işlerine karışması ciddi bir meseleydi. Nitekim Tahran sefirlerinden Asım Bey tarafından İran'da bulunan Adliye memurlarının şehbenderlik sınıfına geçmek istedikleri ve vazife harici işlere karıştıkları ifade edilmişti.⁸² Bununla beraber şehbenderlik mahkemelerinin hâkim ve kâtipleri gerekli olduğunda şehbenderlik işlerine vekaleten bakabilmekteydiler. Örneğin, Tebriz başşehbenderi Enver Bey'in görevden ayrılmasından sonra yerine vekaleten şehbenderlik mahkemesi reisi Asaf Talat Bey bakmıştı.⁸³ Yine Tebriz şehbenderlik mahkemesi kâtibi Muzaffer Bey de bir süreliğine Savuşbulak şehbender vekilliğinde bulunmuştu.⁸⁴

2.4. Şehbenderlik Mahkemelerinden Görülen Davalar

Said Halim Paşa, Hariciye Nazırı olduğu dönemde şehbenderlik mahkemelerinde görülen davaların miktarı, bu davalarda ne tür kararlar verildiğine dair istatistik cetveli hazırlanarak gönderilmesini talep etmişti.⁸⁵ Bu sayede şehbenderlik mahkemelerinde görülen davalar hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

Elimizdeki Tahran ve Kirmanşah şehbender mahkemelerine ait iki adet istatistik cetveli bulunmaktadır. Kirmanşah şehbender mahkemesine ait cetvel daha ayrıntılı hazırlanmış görülmektedir. Cetvel üzerinde davacı ve davalı isimleri, davanın türü, evrak özeti, hüküm özeti ve görüş bölümleri bulunmaktadır. Bu cetvelde mahkemenin açıldığı 13 Ekim 1912 tarihinden 18 Temmuz 1914'e kadar toplam 106 davaya ait kayıt bulunmaktadır. Kayıtlı davalardan dokuzunun sürecinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Dört davada ise harç ödemesi yapılmadığı için takibata başlanmamıştır. Diğer davalar ise hüküm verilerek sonlandırılmıştır. Görülen davaların toplam 32 tanesi alacak davasıdır. Bunu darp, hakaret, iftira ve dolandırıcılık gibi davalar izlemektedir.⁸⁶ Tahran Başşehbenderlik Mahkemesinin hazırladığı istatistik cetveli daha az ayrıntılıdır. İstatistik cetvelinde davalı ve davacı isimleri, dava türü ve özet bölümleri bulunmaktadır. Yalnızca 22 dava bulunmaktadır. Bunlardan yirmi tanesi alacak davasıdır. Kalan iki davadan biri zeytinyağı esmânı ve diğeri ise teslim-i mevhûb hakkındadır.⁸⁷

Tebriz'deki şehbenderlik mahkemesine ait istatistik cetveli ise mevcut değildir. Nitekim Babıali'nin istatistik cetveli hazırlanmasını talep etmeden önce mahkeme kâtibi Muzaffer Bey'in gönderdiği bir yazıdan Tebriz Şehbenderlik Mahkemesinde hiçbir davanın görülmediği anlaşılmaktadır.⁸⁸ Tebriz'deki bu durum daha sonra da

⁸⁰ BOA., HR.İD., 857/19, 19 Haziran 1913.

⁸¹ BOA., HR.İD., 857/7, 14 Ekim 1912.

⁸² BOA., HR.İD., 637/81, 7 Temmuz 1914.

⁸³ BOA., HR.İD., 632/88, 7 Ocak 1914.

⁸⁴ BOA., HR.İD., 637/62, 11 Mayıs 1914.

⁸⁵ BOA., HR.İD., 857/33/1, 17 Haziran 1914.

⁸⁶ BOA., HR.İD., 857/33/2, 19 Temmuz 1914.

⁸⁷ BOA., HR.İD., 857/33/17, 17 Ağustos 1914

⁸⁸ BOA., HR.İD., 857/25, 29 Kasım 1913.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

değişmemiştir. İstatistik talebi üzerine yine Muzaffer Bey'den İran yetkilileri ile yaşanan sorunlar, Osmanlı tebaasının ilgisizliği ve harç alınmaması gibi nedenlerle davaların idareten görülüp kayıt tutulmadığını, bu nedenle de istatistik cetveli hazırlanamadığını öğreniyoruz.⁸⁹

Bu istatistik bilgilerinden Osmanlı şehbenderlik mahkemeleri, kendi tebaası arasındaki davaların yanı sıra gerek İranlı ve gerek diğer yabancı devlet vatandaşlarının Osmanlı tebaasından davacı olması durumunda bu tür davalarla da ilgilendiği anlaşılmaktadır. Şehbenderlik mahkemelerinin özellikle Osmanlı tebaası ile yerel halk arasındaki davalara da bakmak istemesi İranlı yetkililerin itirazına neden olmasından dolayı Hariciye Nezareti İstişare Odasından görüş talep edilmiştir. İstişare Odasına göre; Osmanlı şehbenderlik mahkemelerin Osmanlı tebaası ile İran vatandaşları arasındaki davalara bakma salahiyetinin iki devlet arasındaki antlaşmalara dayalı bir haktır. Ancak bunun için İranlının davacı konumunda olması ve izni gerekliydi. Ayrıca İranlı bir kişinin şehbender mahkemesinin vereceği hükmü kabul edeceğini bildirmesinden dolayı davanın görülmesi sırasında İran tarafından bir tercüman bulundurması bir zaruret değildi. Dava sonucunda Osmanlı tebaası aleyhinde hüküm verilmesi durumunda bu hüküm uygulanabilmekteydi. Fakat İran tebaası aleyhine bir hüküm verilirse bu konuda İranlı yetkililerden yardım beklenemeyeceği ifade edilmekteydi.

İstişare Odasının mütalaasına göre Osmanlı şehbenderlik mahkemelerinin Osmanlı tebaası ile diğer yabancı devlet vatandaşlarının davalarına bakma salahiyeti de bulunmaktaydı. Hatta yerel mahkemelerin, İran hükümetinin bir menfaati bulunmadığından dolayı iki yabancı devlet tebaası arasındaki davalara bakma yetkisi yoktu. Bu tür davalarda yabancı devlet vatandaşının davacı olması durumunda Osmanlı şehbenderlik mahkemeleri, Osmanlı tebaasının davacı olduğu durumda ise yabancının mensup olduğu devletin konsolosluk mahkemesi ilgilenmeliydi. Osmanlı şehbender mahkemesinin baktığı davada Osmanlı vatandaşı mahkûm edilirse hükmün uygulanması gerekirdi. Fakat Osmanlı şehbender mahkemesine başvuran yabancı aleyhine bir karara varılırsa hüküm uygulanmayacağı için aleyhine dava açılan Osmanlı vatandaşının muhatap konsolosluk mahkemesine başvurusu tavsiye edilebileceği gibi şehbenderlik aracılığıyla muhatap konsolosuktan dava kararının incelenmesi de talep edilebilirdi. Bir yabancı devlet vatandaşının Osmanlı şehbenderlik mahkemesinde şahitliği gerektiği durumlarda ise şahidin mensup olduğu konsolosluğa müracaatta bulunulması önerilmekteydi. Kendi konsolosluğuna davet edilen şahit, yöneltilen sorulara yazılı olarak cevap verebileceği ifade edilmekteydi.⁹⁰

İran Devleti, özellikle Osmanlı tebaası ile kendi tebaası arasındaki davalara Osmanlı şehbenderlik mahkemelerinin ilgilenmesine karşı çıkıyor ve bu tür davaların Kârgüzârhanelerde görülmesi gerektiğine inanıyordu. Kârgüzâr, İran Hariciyesinde görevli bir memurdu. XIX. yüzyılın sonlarına doğru İran'ın ticari merkezleri ve limanlarında Kârgüzârhane ofisleri açıldı. Kârgüzârhanelerin en önemli vazifelerinden biri de yabancı devlet vatandaşları ile İran tebaası arasında özellikle ticari davalara bakan

⁸⁹ BOA., HR.İD., 857/33/13, 11 Temmuz 1914.

⁹⁰ BOA., HR.H., 256/11, 1 Eylül 1913.

birer mahkeme görevi görmeleriydi.⁹¹

İran Kârgüzârlığının müdahalede bulunmak istediği davalardan biri Osmanlı tebaasından Yusuf Alondi davasıydı. Ticaretle uğraşan Yusuf Alondi'nin iflas etmesi üzerine alacaklıları tarafından Kirmanşah Şebender Mahkemesinde aleyhine bir dava açılmıştı. Fakat İranlı alacaklıları bu davanın Kârgüzârhane tarafından görülmesi için müracaatta bulunmuşlardı. Fakat Osmanlı Hariciye Nezareti İstişare Odasının mütalaasına göre İran ile imzalanan 1292 Muahedenamesinin onuncu ve on üçüncü maddelerine istinaden bu davanın Osmanlı şebenderlik mahkemesinde görülmesi gerekmektedir. Daha önce değinildiği gibi, 1292 Muahedenamesinin on üçüncü maddesi İran tebaasından birinin iflas etmesi durumunda davasının İran sefaret ve şebenderhanelere bırakıldığı fakat Osmanlı tebaasından alacaklı bir kişinin talebi olursa mahkemece bir vekil tayin edileceği belirtilmekteydi. Onuncu madde ise muahedenamenin müteakabiliyet esasına göre İran'a verilen hak ve imtiyazlardan Osmanlı Devleti'nin de yararlanacağını ifade etmekteydi.⁹² Yine de Osmanlı şebenderlik mahkemesi ile İran Devleti arasındaki yetki tartışmaları devam etmiştir. Bu da Osmanlı şebender mahkemelerinin beklentileri karşılayamamasının nedenlerinden biridir.

2.5. Şebenderlik Mahkemelerinin Lağvı

İran'da Osmanlı şebenderlik mahkemelerinin açılarak faaliyete geçmesinden üzerinden bir yıl bile geçmeden lağvedilmeleri tartışmaları başlamıştı.⁹³ Konu hakkında görüş bildiren Umur-ı Şebenderi Müdürlüğü; Osmanlı şebenderlik mahkemelerinin kapitülasyon usulüne tâbi diğer devletlerin konsolosluk mahkemelerine benzemediği gibi müdde-i umumi, heyet-i ithâmiye ve müstantik vazifelerini yapacak memur bulunmadığını, faaliyete geçmelerinden beri sonuçlandırdıkları davaların sınırlı kaldığını ifade etmekteydi. Mahkemelere yapılan onca masrafa rağmen ne menfaat ne de siyasi maslahat açısından beklenen fayda görülemediği belirtilmekteydi. Üstelik işsizlik nedeniyle mahkeme reisleriyle şebenderler arasında birbirinin vazifelerine müdahale ve şahsi husumetlerin ortaya çıktığı, şikayetlerin günden güne arttığı ifade edilmekteydi. Sonuç olarak, şebenderliklerin vazifelerini gereği gibi yürütebilmeleri ve Osmanlı memurlarının İran halkı nezdindeki itibarları koruma adına şebenderlik mahkemeleri lağvedilmeleri önerilmekteydi. Osmanlı tebaasına ait davalar, yargılama yetkileri genişletilmesi ve kanunen teyit edilmesi durumunda şebenderler aracılığıyla çözülebileceği belirtiliyordu.⁹⁴

Şebenderlik mahkemeleri hakkında rapor hazırlayan isimlerden biri de dönemin Tahran Sefiri Sadreddin Bey'di. Zaten kendisine henüz İstanbul'da iken şebenderlik mahkemeleri hakkında tetkikat yapması emredilmişti. Sadreddin Bey hazırladığı raporda; şebenderlik mahkemelerinin siyasi nedenlerle değil o dönemde ortaya çıkan bazı davaların görülmesinde Tahran Sefaretinin karşılaştığı zorluk nedeniyle kurulduğunu belirtmekteydi. Fakat bu mahkemelerin kurulmasıyla ortaya çıkan karmaşa daha fazla

⁹¹ İran Kârgüzârlığı için bkz. Nouraei ve Martin 2006, s. 151-163.; Gilbar 2011, s. 5-23.

⁹² BOA., HR.H., 256/7, 30 Ocak 1913.; BOA., HR.H., 256/9, 30 Ocak 1913.

⁹³ BOA., HR.İD., 857/10, 30 Ocak 1913.

⁹⁴ BOA., HR.İD., 857/17, Mayıs 1913.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

soruna neden olmuştu. Sadreddin Bey de Umur-ı Şehbenderi Müdürü gibi şehbenderlerle mahkeme reisleri arasındaki husumete değinerek bunun devletin haysiyetine zarar verdiğini ifade etmekteydi. Ayrıca Kirmanşah ve Tebriz'de Osmanlı tebaası nüfusunun az olduğu için mahkemelerden gereği gibi yararlanılmadığına vurgu yapmaktaydı. Bu nedenle Kirmanşah ve Tebriz mahkemeleri kaldırılarak memurları geri dönmelerini, yargılama yetkisinin şehbenderlere bırakılmasını uygun görmekteydi. Fakat Tahran'daki şehbenderlik mahkemesi görevine devam etmeliydi. Zira mahkemelerin büsbütün kaldırılması İran'da hususi bir imtiyaz olan Osmanlı Devleti'nin yargı yetkisinden vazgeçtiği gibi bir algıya neden olabilirdi. Böylece Osmanlı tebaası arasındaki mühim davalar Tahran'daki mahkemede görülebilirdi. Fakat Sadreddin Bey, Tahran'da şehbender sıfatına sahip mahkeme reisinin bilfiil şehbenderlik vazifesini de üstlenmesi gerektiğini düşünmekteydi. Tebriz ve Kirmanşah mahkemelerinin ilgasıyla kalacak paranın bir kısmı gerek sefarethanede ve gerekse şehbenderliklerde münşi adı verilen yerli kâtiplerin maaşına zam olarak verilmesini, diğer kısmıyla ise Tahran'da bir Osmanlı mektebi açılmasını önermekteydi.⁹⁵ Sadreddin Bey, görevde bulunduğu sürece gönderdiği raporun neticesini birkaç defa sormasına rağmen tetkik edildiği cevabını almıştı. Hatta en azından Tahran şehbender mahkemesi reisi Abdurrahman Bey'in bilfiil şehbenderlik vazifesini üstlenmesinde ısrarcı olmuş ise de şehbenderlik mahkemeleri hakkında verilecek kararı beklemesi istenmişti.⁹⁶

İran'daki şehbenderlik mahkemelerinin kaldırılmasına dair rapor sunan bir diğer isim ise Kirmanşah Başşehbenderi Suad Bey'di. Suad Bey, şehbenderlik mahkemeleri tesis edilmeden kısa bir süre önce Bükreş'ten Kirmanşah'a başşehbender unvanıyla tayin edilmişti.⁹⁷ Daha önce bahsedildiği gibi Kirmanşah'ta şehbender mahkemesi reisi Emin Bey'in göreve başlamasından sonra mahkeme reisi ile Suad Bey arasında ciddi problemler ortaya çıkmıştı. Hatta Kirmanşah mahkemesinde görülen davalara dair istatistik cetvelinde açıklan davalardan on bir tanesinin Suad Bey aleyhine olması dikkat çekicidir.⁹⁸

Suad Bey'in raporunda belirttiğine göre Kirmanşah'ta bulunan Osmanlı tebaası genellikle İranlılarla hukuki sorunlar yaşamaktaydı. İran hükümeti, düzenli bir hukuk yapısına sahip olmadığı için keyfi ve menfaatine göre karar verebilmekteydi. İranlılarla Osmanlı tebaası arasında zuhur eden davalar ise Kârgüzârhane mahkemeleri marifetiyle görülmekteydi. Osmanlı tebaası aleyhine kararlar önceden şehbenderlik vasıtasıyla icra edilirken artık şehbenderlik mahkemesinin bu konuda salahiyet sahibi olduğunu iddia etmesi dava kararlarının uygulanmasını engellemekteydi. Buna mukabil olarak Kârgüzârlığın, İranlılar aleyhine verdiği kararları geciktirdiği ya da uygulamak istemediği ifade edilmekteydi. Mahkeme harcı vermek istememe, azaların tarafgirliği şayiası, mahkeme usulünün karşılıklılığı, dava sürecinin uzunluğu ve bürokratik işlemler gibi nedenlerle Osmanlı tebaası kendi aralarındaki hukuki meselelerde bile şehbenderlik mahkemesine müracaat etmek istememekteydi. Ayrıca Kârgüzârhane tarafından görülen davaların müsebbibi şehbenderlikmiş ve şehbender mahkemesi şehbenderin üstünde

⁹⁵ BOA., HR.İD., 857/21, Temmuz 1913.

⁹⁶ BOA., HR.İD., 857/22, 12 Şubat 1914.

⁹⁷ BOA., İ.HR., 427/9, 19 Ağustos 1911.

⁹⁸ BOA., HR.İD., 857/33/2, 19 Temmuz 1914.

yetkiye sahipmiş gibi gösterilerek kimi tebaanın şebender aleyhine sevk edildiği belirtilmekteydi. Böylece şebenderliğin itibarı zarar gördüğü gibi şebenderlik mahkemesi hiçbir fayda sağlamamaktaydı. Suad Bey'e göre; zikrettiği sorunları bertaraf etmek için şebenderlik mahkemeleri kaldırılmalı ve adli işlerde tecrübesi olan birer memur *muavin-i adli* sıfatıyla şebenderliklere tayin edilmelidir.⁹⁹

Tebriz Şebenderlik Mahkemesi kâtibi Muzaffer Bey de şebenderlik mahkemelerinin lağvedilmesi gerektiğini düşünenler arasındadır. Muzaffer Bey, mahkeme bina kontratının sona ermek üzere olduğunu bildirdiği yazısında; Tebriz'de o güne kadar herhangi bir dava görülmediğini, mahkemelerin mevcut haliyle herhangi bir fayda sağlamadığı gibi bütçeye yük olduğunu ifade etmekteydi. Muzaffer Bey'e göre mahkemeler kapatılması durumunda İran'a tayin edilen şebenderlerin hukuk bilmeyen Hariciye kadrosundan ve İran'ı tanımayan isimlerden seçilmesi oldukça sakıncalıydı. Bu nedenle kendisinin şebender vekili olarak Tebriz'de görevlendirilmesini talep etmekteydi.¹⁰⁰

Osmanlı şebenderlik mahkemelerinden görülen davalar hakkında istatistik cetvelleri talep edilmesi üzerine Muzaffer Bey tarafından çok daha ayrıntılı bir rapor daha kaleme alınmıştı. Bu raporda Muzaffer Bey; şebenderlik mahkemeleri kurulurken hazırlanan nizamnamenin gayet kısa ve eksik olduğunu ifade etmekteydi. Bu haliyle mahkemeler, bütçeye yük olmaktan başka bir işe yaramamaktaydı. Kendisinin görev yaptığı Tebriz'de sadece iki yüz kadar Osmanlı tebaası ikamet etmekteydi. Bu nedenle Osmanlı tebaasının kendi arasındaki ihtilafli meseleler çok azdı. İhtilafli meseleler genellikle nizamnameye aykırı olmasına rağmen şebenderlik tarafından çözülmekteydi. Zaten dava harcı ve mahkeme masrafı vermek istemeyen Osmanlı tebaası da şebenderlik mahkemesine müracaat etmekten kaçınıyordu. Osmanlı tebaasının İranlılarla olan davalarına ise Kârgüzârhaneye'de teşkil edilen mahkemelerde görülmekteydi. Şebenderlik mahkemeleri her türlü ticaret, hukuk ve cinayet davalarına bakma salahiyetine sahip olmalarına rağmen teşkilatlanmasında noksanlar bulunmaktaydı. Dava sonuçlarının uygulanmasında yaşanan zorluklar, İran'ın durumu ve Osmanlı tebaasının bölgedeki nüfusu dikkate alındığında mahkemelerin ilgisi en uygun çözümdü.

Muzaffer Bey, mahkeme binasının kontratı sona erdiği sırada şebenderlik mahkemelerinin ilgasına dair yazdığı daha önceki raporda bu hususları belirttiğini ancak kendisine verilen emir doğrultusunda iki senelik yeni bir kontrat imzalandığını ifade etmekteydi. Ayrıca ilginç bir bilgi vererek bu kontrat teccidinden sonra Babıali'nin Tahran dışındaki mahkemeleri kapatma kararı aldığını fakat her nedense bu projeden vazgeçildiğinden bahsetmekteydi.¹⁰¹ Bu bilgiyi teyit eden bir başka belge daha bulunmaktadır. Kirmanşah şebenderlik mahkemesi reisi Emin Bey, 8 Ocak 1914 tarihli bir yazısında şebenderlik mahkemeleri kapatılacağı için kendisinin İstanbul'a geri dönmesi gerektiğini fakat eşinin yedi aylık hamile olması nedeniyle yola çıkamayacağını ifade etmekteydi.¹⁰² Bu dönemde, Babıali'nin gerçekten şebenderlik mahkemelerinin

⁹⁹ BOA., HR.İD., 857/23, 21 Ekim 1914.

¹⁰⁰ BOA., HR.İD., 857/25, 29 Kasım 1913.

¹⁰¹ BOA., HR.İD., 857/33/12, 7 Temmuz 1914.

¹⁰² BOA., HR.İD., 857/27, 8 Ocak 1914.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

kapatılması yönünde bir karar aldığına rastlayamadık. Muhtemelen daha önce değindiğimiz Tahran büyükelçisi Sadreddin Bey'in raporu, İran'daki Osmanlı memurları arasında şehbenderlik mahkemelerinin kapatılacağı konusunda bir şayiye neden olmuştu.

Raporun devamında İran hükümetinin ne şehbenderlik mahkemelerinin mevcudiyetini ve ne de mahkeme memurlarını tanıdığı ifade edilmekteydi. Hatta mahkemenin ayrı bir binada bulunmasının mahkeme memurlarının Osmanlı diplomatları gibi muamele görmelerini engellediğine oysa diğer Avrupa konsolosluklarında böyle bir durum olmadığına vurgu yapılmaktaydı.

Muzaffer Bey'in dikkat çektiği hususlardan biri de Kârgüzârhane meselesidir. Osmanlı tebaası ile İranlılar arasındaki davalara bakan Kârgüzârhane mahkemelerinde, Osmanlı tebaasını hukuktan haberi olmayan ve cehaletleri nedeniyle mahalli hükümete bir tesiri bulunmayan münşi adı verilen şehbenderhanenin yerli kâtipleri temsil etmekteydi. Ayrıca Kârgüzârhane mahkemelerinde görülen davalarda usul olduğu üzere muhakemede bulunmadığı, her bir celsede ifadeler zabıt altına alınmadığı için diğer bir celsede ifadelerin değışebildiği, davaların senelerce sürüncemde kaldığı, İranlı memurların memnun edilmedikçe davaların sonuçlandırılmadığı ifade edilmekteydi. Bu sorunların ortaya çıkmasının en önemli nedeni de söz söylemekten aciz münşiler gösterilmekteydi. Muzaffer Bey'e göre Kârgüzârhane'de yapılan mahkemelerde şehbenderlik mahkemesi memurları hazır bulunmaları gerekirdi. Ancak bu konuda kendilerine bir salahiyet verilmemişti. Yerel yetkililerin hakk-ı kazalarını tanıdıkları İran'daki şehbender memurlarının çoğu ise hukuk bilgisinden yoksundular. Oysa bütçeye ağır yük getiren şehbenderlik mahkemelerine yerine adli işleri bilen birer kaçılırya memurunun şehbenderhanelere tayin edilmesi hem şehbenderlerin Osmanlı tebaasının kendi aralarındaki ihtilafın çözümüne hem de Kârgüzârhanelerde görülen davalarda Osmanlı tebaasının hukukunun korunmasına yardımcı olabilirdi. Bu kaçılırya memurları şehbenderin maiyetinde bulunacakları için şehbenderler ve şehbenderlik mahkemesi memurları arasındaki gibi ihtilafı ortaya çıkmayacaktı.¹⁰³ Fakat Muzaffer Bey'in talepleri Babiali tarafından dikkate alınmadı. Zaten kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı başlayacaktı.

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı gün 2 Kasım 1914 tarihinde İran tarafsız bir devlet olmasına rağmen Tebriz'de bulunan Osmanlı Şehbenderliği Rus askerleri tarafından basıldı.¹⁰⁴ Böylece zaten fiili olarak faaliyet göstermeyen Tebriz'deki şehbenderlik mahkemesinin mevcudiyeti sona erdi. Muzaffer Bey, Tebriz Başşehbenderi Mehmed Atf Bey'le birlikte tutuklanarak Tiflis'e gönderildi.¹⁰⁵ Ruslar tarafından İran'da esir alınan bazı şehbenderlik görevlileri ve Muzaffer Bey, 1914 yılının sonuna doğru Stockholm üzerinden Berlin'e, oradan da İstanbul'a dönebildiler.¹⁰⁶

Savaş sırasında İran'ın durumuna rağmen Tahran ve Kirmanşah şehbenderlik mahkemeleri bir süre daha açık kaldı. Ancak yaklaşık bir buçuk yıllık bu süreçte

¹⁰³ BOA., HR.İD., 857/33/12, 7 Temmuz 1914.

¹⁰⁴ Çam 2016, s. 70.

¹⁰⁵ Budak 2016, s. 117.

¹⁰⁶ BOA., HR.SYS., 2161/22, 30 Kasım 1914.

mahkemelerinin fiili olarak faaliyet gösterdiklerine dair bir ipucuna rastlayamadık. Nihayet dönemin Hariciye Nazırı Halil Bey, Tahran Sefareti'ne gönderdiği 27 Mart 1916 tarihli bir telgrafla şebbenderlik mahkemelerinin lağvedildiği bildirdi. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, şebbender mahkemelerinin lağvedilmesi kararı Rumi 1332 (1916) yılına ait bütçe müzakereleri sırasında alınmıştı. Yani bir anlamıyla şebbenderlik mahkemeleri iktisadi nedenlerle kapatılmıştı.¹⁰⁷ Yine bu bütçe görüşmeleriyle Tahran Şebbenderliği, birinci sınıf başşebbenderliğe dönüştürüldü. Başşebbender olarak, lağvedilen Tahran şebbenderlik mahkemesi reisi Abdurrahman Bey'in 3000 kuruş maaş ve 2000 kuruş tahsisat ile tayinine karar verildi.¹⁰⁸ Kirmanşah şebbender mahkemesi reisi Emin Bey ise Bağdat'a geçerek burada Adliye Müfettişi olarak istihdam edildi.¹⁰⁹ Böylelikle kuruluş aşamasından itibaren niteliği, görevleri ve gereklilikleri tartışılan Osmanlı Devleti'nin İran'daki şebbenderlik mahkemelerinin mevcudiyeti sona erdi.

Sonuç

II. Meşrutiyet sonrası gibi geç bir dönemde Osmanlı Devleti'nin İran'daki üç şehirde konsolosluk mahkemelerine benzeyen şebbenderlik mahkemelerini ihdas etmiştir. Bu mahkemeler, Osmanlı tarihinde görülen ilk ve Habeşistan'da kurma teşebbüsleri de görmezden gelinirse tek örnekleridir. Şebbenderlik mahkemeleri, hukuki olarak 1292 Muahedenamesine dayandırılmaktadır. Oysaki, mahkemelerin kurulması ancak bu antlaşmadan bir çeyrek asır sonra Laskaridis Davası ile gündeme geldi.

Uluslararası hukuktaki mütakabiliyet esasına göre Osmanlı Devleti'nin diğer ülkelerde de benzer mahkemeler kurması mümkün iken sadece İran'ın tercih edilmesi de dikkat çekici bir husustur. Tabii ki, İran'ın komşu bir devlet olmasının ve bu ülkede pek çok Osmanlı tebaasının yaşamasının etkisi yadsınamaz. Bunun yanında, İran'daki adli sistemin işleyişindeki sorunlar Osmanlı Devleti'ni tebaasının hukukunu korumaya yönelik bir adım atmaya zorladığı görülmektedir. Şebbenderlik mahkemelerinin gerek kuruluş safhasında gerekse şebbenderlik mahkemelerinin İran nezdindeki konumu açıklanırken *en ziyade mazhar-ı müsaade* devletle aynı haklara sahip olduğuna yapılan vurgu Osmanlı Devleti'nin diğer Batılı devletler gibi kapitülasyonlardan yararlanma arzusunu göstermektedir. Halbuki Osmanlı Devleti de tıpkı İran gibi kapitülasyonların yabancılara sağladığı haklardan mustarıptı.

Şebbenderlik mahkemeleri üstlendikleri vazife açısından konsolosluk mahkemelerine büyük oranda benzemektedir. Bu mahkemeler tıpkı diğerleri gibi tebaasının kendi aralarındaki ve yabancılarla olan davalarına bakmakla vazifeliydi. Fakat teşkilatlanma biçiminin kendine özgü olduğunu söyleyebiliriz. Mahkemeler için şebbenderlikten ayrı memurların tayin edilmesi ve ayrı binaların kiralanması söz

¹⁰⁷ İlginçtir ki Tahran Sefaretinin ataşemiliteri Fevzi Bey, Hariciye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta İran tarafına iktisadi nedenlerle değil Osmanlı Devleti'nin İran'a dostluğunun bir göstergesi ve İran'ın yabancı imtiyazlarından kurtulmasının temennisi olarak şebbenderlik mahkemelerinin kapatıldıklarının bildirilmesinin daha faydalı olacağını ifade etmiştir. Bkz. BOA., HR.SYS., 2339/60, 28 Mart 1916.

¹⁰⁸ BOA., HR.İD., 638/88, 27 Mart 1916.; BOA., BEO., 4414/330999, 17 Mayıs 1916.

¹⁰⁹ BOA., DH.KMS., 40/9, 24 Haziran 1916.; BOA., HR.İD., 639/35, 14 Eylül 1916.

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

konusuydu. Böyle bir ayrıma gidilmesinin adli ve diplomatik memurların birbirinin işlerine müdahalesini engellemek amacını taşıdığı görülmektedir. Bununla beraber yurt dışında ihdas edilmeleri nedeniyle Adliye Nezaretinin yanında Hariciye Nezaretinin de şehbenderlik mahkemeleri üzerinde sorumluluğu vardı.

İran'daki şehbenderlik mahkemeleriyle ilgili ilginç noktalardan biri de kendi tebaasının İranlılarla olan davalarına bakmak istemesidir. Osmanlı Devleti, kendi tebaası ile yabancıların davalarına konsolosluk mahkemelerinin bakmasına izin vermemiş ve bunun önüne geçmek adına karma mahkemeler ihdas etmişti. Aslında İran'da da bu tür davalar için Kârgüzârhane mahkemeleri vardı. Ancak Osmanlı Devleti, bu mahkemelerinin yapısını, işleyiş biçimini ve adil olmadıklarını gerekçe göstererek şehbenderlik mahkemelerinin kendi tebaası ile İranlılar arasındaki davalara da bakma salahiyetine sahip oldukları konusunda ısrarcı davranmıştır.

Şehbenderlik mahkemelerinin ihdas edilmesinden kısa bir süre sonra kaldırılmasına dair tartışmalar başlamıştır. Kaldırılması gerektiğine dair görüşler genellikle mahkemelerin buluşunu yerlerde görevli diplomatlar ya da bizzat mahkeme çalışanları tarafından dile getirilmiştir. Şehbenderlik mahkemelerinin kaldırılmasına gerekçe olarak; diplomatlar ile mahkeme çalışanları arasındaki sorunlar, Osmanlı tebaasının mahkemelere ilgisizliği, İran'ın şehbenderlik mahkemelerinin salahiyetini tanımak istememesi, Osmanlı Devleti'nin şehbenderlik mahkemelerindeki eksiklikleri ve personel ihtiyacını görmezden gelmesi, mahkemelerin bütçeye getirdiği yük gibi nedenler belirtilmektedir. Sonuçlandırılan dava sayısının az hatta Tebriz'de hiçbir davanın görülmemiş olması şehbenderlik mahkemelerinin kuruluş amacının sorgulanması için yeterli bir sebeptir. Buna rağmen, Osmanlı Devleti'nin şehbenderlik mahkemelerini ilga etmesine bir anlamda Birinci Dünya Savaşı'nın İran'da ortaya çıkardığı koşullar neden olmuştur.

KAYNAKLAR

a. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası (BEO): 3784/283793, 3951/296264, 3968/297584, 4012/300829, 4031/302319, 4052/303888, 4060/304466, 4063/304663, 4414/330999.

Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS.): 40/9

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.) 632/88, 632/94, 634/84, 635/48, 636/87, 637/20, 637/62, 637/69, 637/80, 637/81, 638/88, 639/35, 856/40, 856/42, 856/43, 856/44, 856/46, 856/47, 856/49, 856/51, 856/52, 856/55, 856/56, 856/57, 856/59, 856/60, 856/78/1, 856/78/3, 856/78/9, 856/78/10, 857/1, 857/4, 857/7, 857/10, 857/15, 857/17, 857/19, 857/21, 857/22, 857/23, 857/25, 857/27, 857/31, 857/32, 857/33, 857/41

Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı (HR.H.): 256/7, 256/8, 256/9, 256/11

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.): 53/9, 189/46

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.): 110/51

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.): 819/53

Hariciye Nezareti Mütenevvia Kısmı (HR.MTV.): 561/88

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.): 681/10/33, 720/3/12, 720/14, 2161/22, 2339/60

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.): 478/14

İrade Hariciye (İ.HR.): 427/9, 427/28, 427/49, 428/51, 429/6, 429/18, 433/17

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.): 141/5/3, 141/5/4, 141/5/5

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 142/34

Şura-yı Devlet (ŞD.): 2403/8, 2453/34, 2482/24

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.): 604/90, 605/02

Sürelî Yayınlar

Düstur

b. Kitap ve Makaleler

- Acar 2021 Ahmet Acar, *Osmanlı-İran Diplomasisi Tahran Büyükelçiliği'nin Kuruluşu*, Yeditepe Yayınevi, Ankara.
- Apaydın 2009 Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Bazin 2002 Marcel Bazin, "Kırmanşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVI, s. 66-67.
- Bilgili 2011 Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XL, s. 219-222.
- Bingöl 2005 Sedat Bingöl, "Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-i Mahâkim'deki Üst Mahkeme Kararları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/1, Temmuz 2005, s. 19-38.

Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şehbenderlik Mahkemeleri Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)

- Bolat 2013 Gökhan Bolat, "Russia's Attitude Towards the Iranian Constitutional Revolution and its Support of Counter-Constitutionalism", *JASSS*, 6/4, 2013, s. 179-189.
- Bostan 2021 Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri, II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Kitapyayınevi, İstanbul.
- Budak 2016 Mustafa Budak, "Bir Osmanlı Diplomatının Kaleminden Birinci Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Sarıkamış Harekâtı-Reşit Şehbender Vekili Tefvik Bey'in Raporu", *Türkiyat Mecmuası*, XXVI/2 (2016), s. 113-131.
- Çam 2016 Mehmet Mert Çam, *İran'da İstihbarat Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Cephe'sindeki Psikolojik Harp Faaliyetleri*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Daei 2013 Masoumeh Daei, *İran-Osmanlı Ticari İlişkileri (1900-1923)*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Gilbar 2011 Gad. G. Gilbar, "Resistance to Economic Penetration: The Karguzar and Foreign Firms in Qajar Iran", *International Journal of Middle East Studies*, 43/1, February 2011, s. 5-23.
- Gönen 1999 Yasemin Saner Gönen, "Hukuki Kapitülasyonlar ve Sonuçları", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 340-353.
- Halil Cemaleddin ve Hırant Asador 1331 Halil Cemaleddin, Hırant Asador, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniye'de Hâiz Buldukları İmtiyazât-ı Adliye*, İstanbul.
- Karadeniz 2012 Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Kürelî 2021 İbrahim Kürelî, *1824-1908 Tarihli İran Ahkâm Defteri: Tüccarlar, Şehbenderler ve Ziyaretçiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Nouraei ve Martin 2006 Morteza Nouraei, Vanessa Martin, "The Role of the Karguzar in the Foreign Relations of State and Society of Iran from the mid-nineteenth Century to 1921", *Journal of Royal Asiatic Society*, 16/2, July 2006, s. 151-163.
- Özkorkut 2004 Nevin Ünal Özkorkut, "Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53/2, s. 83-94.
- Saray 1999 Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Sasanî 2006 Han Melik Sasanî, *Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir*, Çev. Hakkı Uygur, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım 2021 Seyfi Yıldırım, "Tebriz Başşehbenderliğinin Kurulması ve Faaliyetleri (1840-1923)", *Tebriz Başkonsolosluğunun Kuruluşunun 100. Yılı*, Ed. Umut Başar, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, s. 1-35.

SUMMARY

Charles l'Eplattenier, a French citizen engaged in trade in Persia, had attempted to file a suit against an Ottoman subject named Anastas Laskaridis in 1909. The French embassy proposed the trial to be held in an Ottoman court which was to be established within the embassy in Teheran. The negotiations between the Ottoman foreign ministry and the embassy in Teheran called for a solution for the disputes between the Ottoman and non-Ottoman subjects in Iran and among the Ottoman subjects themselves there. And although the lawsuit filed against Laskaridis was transferred to France, Ottoman administration decided to set up separate *shahbandar* courts in the Iranian cities of Teheran, Tabriz and Kermanshah.

Aside from the attempt to establish a separate office in Abyssinia, similar efforts to establish *shahbandar* courts were not repeated outside Iran. The Ottoman administration did not prefer to open similar offices outside Iran although it, in line with the rule of reciprocity, was capable of doing so. At this point the proximity of Iran to the Ottoman Empire and the high number of Ottoman subject's resident in Persia must have been considered. But it is also probable that the malfunction of the Persian legal system compelled the Ottoman government to take steps to protect its subjects. Possibly the Ottoman state desired to make use of the capitulations granted to other European countries by Iran, which enabled the Ottoman Empire to share the status of "most privileged country". In this respect Iran bore resemblance to the Ottoman Empire, who was exposed to the harms caused by the capitulations granted to foreigners.

The consular courts active within the Ottoman Empire attributed their legitimacy to the capitulations guaranteed by international treaties. The Ottoman State, like that of Iran, needed a legitimate ground to introduce her legal institutions. The bilateral treaty signed between Iran and the Ottoman Empire in 1875 became a legal basis for the *shahbandar* courts to be established in Iran. This treaty stipulated that the subjects of both countries could solve the conflicts among themselves by means of *shahbandars* or their representatives.

By the year 1911, for the *shahbandar* courts to be established in Iran, it was formulated a ten-article regulation. The regulation allowed the establishment of a *shahbandar* office primarily in Teheran. The head the office would represent the *shahbandar* and preside over the court but would not engage in other non-legal procedures associated with the office. The judges of the court should have graduated from Ottoman legal academies (Mekteb-i Hukuk). Other staff to serve the court would be an Ottoman scribe and a native clerk and usher chosen from among the Iranians. Each court would be composed of 11 members who were to serve for a period two years. Two of the members would act as deputies. For homicide cases this number would be raised to four. The deputy members would be renewed within six months. The appeals of the cases would only be heard in İstanbul and in the provincial courts of Baghdad and Trebizond.

The *shahbandar* courts, like consular courts, had to deal with both the cases among the Ottoman subjects and the cases between the Ottoman subjects and foreigners. The

*Osmanlı Devleti'nin Adli Kurum Olarak Yurt Dışında Şahbenderlik Mahkemeleri
Kurması ve İlgası: İran Örneği (1912-1916)*

consular courts within the Ottoman Empire, on the other hand, would generally be presided either by the consul or vice-consul. The Ottoman state abstained from authorizing the *shahbandar* courts with wide-ranging jurisdiction rights. Their organization was also different from consular courts.

After the regulation for *shahbandar* courts were drawn up, the judges and the auxiliary staff were appointed, and other members of the court were elected. The official opening of the courts was made in 1912. By 1914, the *shahbandar* courts of Teheran and Kermanshah compiled two statistical books. These books shed light on the procedures of the courts. The cases heard by the courts were mostly about debts and loans. Next came the lawsuits about beating, insult, slander, and fraud. No cases were heard at the Tabriz *shahbandar* court, possibly because of the indifference of Ottoman authorities and other difficulties caused by Iranian officials.

The *shahbadar* courts in Iran, soon after their establishment, became a matter of dispute and were considered to be dissolved. It was mainly the diplomats and other staff employed in the courts who proposed their abolition. The reasons behind the dissolution were the disputes between the diplomats and the court staff, the indifference of the Ottoman subjects to the courts, the reluctance of the Persian administration to recognize the rights of the courts, inadequate personnel, additional costs to the budget and other shortcomings. These courts, nonetheless, were active until World War I. After the inclusion of the Ottoman Empire in the war and the occupation of Tabriz by the Russians the *shahbandar* court in Tabriz ceased to operate. Similarly, the courts of Teheran and Kermanshah were decided to be abolished during the budget negotiations in 1916.